

Adatok Barcsay Ábrahám életéhez.

I.

Döbrentei Gábor az általa 1814-ben megindított „Erdélyi Múzeum“ I. füzetében rajzolván Barcsay Ábrahám pályáját, fáklyát gyújt emlékezetének. Elbeszélvén a jeles férfiú történetét, halálát, leírja azt a környezetet is, a melyben az akkor már 8 év óta elhantolt férfiú örök álmát alussza. „Voltam sirhalmánál — jegyzi meg — s lefizettem azt az édes adót, mellyel a nemzet jelesebbjeinek tartozunk.“ Az adón Döbrentei itt nem azt az *írói* kegyeletet érti, hogy *Barcsay* életrajzát szerkesztette s költői működését szemelvényekkel igazolja és méltatja. Azt a szerkesztői kegyeletet sem, hogy mindjárt a maga dolgozata után közli gróf Haller Gábornak *Barcsay Ábrahám emlékezete* cz. francia nyelven írt s Kazinczytól magyarra fordított dolgozatát, a mely különben merő általánosságból s divatos szóvirágból áll. A szerkesztő meg is jegyzi, mintegy kiemelve a dolgozat műfaji értékét, hogy: a francia magasztaló beszédek (eloges) ismerők látni fogják, hogy itten a francia Akadémia szokása van követve...¹ Döbrentei itt a kegyeletnek azt a közvetlen, személyes, ha úgy tetszik, látható adóját érti, hogy maga is járt Csórán, elmerengett Barcsay Ábrahám nyugvóhelyén.

Valóban érdemes ma is ellátogatni Barcsay Ábrahám nyugvóhelyéhez. Csóra kisközség, Alsófehér megyében a Maros balpartjától 6—8 km. távolságra, de azért egy darab történelem, egy darab Erdély. Hajdan lakói szerint is magyar község volt, ma a hivatalos személyeken (jegyző, csendőrség) kívül csak a Barcsay-udvarház tulajdonosa s belső személyzete beszél nyelvünkön. Pedig van újonnan épített csinos kis református temploma is, melyet a falu jelenlegi gazdája, Barcsay Gábor építtetett. Van is benne oisistentisztelet is és ma benne az alvinczi ref. pap minden *negyedik vasárnapon* imádkozik Károli Gáspár nyelvén. Hanem alig hallgatják többen, mint a hány újjam van a félkezemen. Régente ellenben számosan voltak, a régi templom nagy is volt; nem is az alvinczi pap járt ki imádkozni a *filiába* (leányegyházközség). Csórának magának volt papja. Hová lett a nyáj s hová pásztora? Két borzalmas *istenítélet* sujtotta Erdélynek különösen vegyes lakosságú helyeit. A Horaféle lázadás s a 48-iki vérengzés. A mi és a ki megmenekült az elsőből,

¹ Az *Erdélyi Múzeum* 1814-iki I. füzeté 33. l.

azt mind elsöpörte a második. Pedig a csórai magyarságból az első se sokat hagyott épen. Mire való hát az az újonnan épített ref. imaház? Vajjon nem a végromlástól megrémült Simándi kétségbeesett harangkongatása-é az? Óh, nem. Csak hadd zúgjanak a harangok továbbra is, örökké Csórán. Hol zaj van, ott élet is van, ha beteg, ha halódó is... Aztán minek összehordani minden történeti emléket fényes múzeumok gazdag tárlóiba? Hadd beszéljenek ott, *rendeltetésük* eredeti helyén; ha mással nem, legalább egymás közt.

A másik történelmi emlék, a Barcsay-udvarház itt-ott kemény kőfallal övezett telken épült. E falak és az udvarháznak falai is még *eredetiek*, a lakás nagysága, beosztása még mindig a régi, Barcsay Ábrahám idejéből való. A falakat dúsan ellepő vadszöllő s a kettős zsindegyfedél sajátos ódonságával is barátságos benyomást kelt. A lakóház mögött alig pár méternyire domb emelkedik, mely aztán erdővel borított hegyességgé növekedik. Ebben az erdőben szeretett áldozni Barcsay Ábrahám Dianának, ezen a dombon nőtt Barcsay Ábrahám kedvelt almafája, melynek a helyét ma is mutogatják; ezen a dombon van Barcsay Ábrahám koporsója is. Szép hely. Mögötted erdőborította hegység, lábad alatt, a sirtól balra az udvarház, szemben az említett imaház, odébb látod Kenyérmezőt, magas Déva várát. Három vármegyének (Alsófehér, Hunyad, Szeben) egyik csücskében állasz; nagy területet s nagy idők hosszú emlékeit tekintheted át innen, Barcsay Ábrahám kedvelt almafája helyéről, siremlékének közvetlen közeléből. Nemes emlékezésnek, nemzeted fényes múltjának adóját róhatod le e helyen, éppen mint Döbrentei.

Barcsay Ábrahám koporsója fölött kies mauzoleum épült. A zsindegyfedelű, három oldalon zárt, elől dőroszlopszatú épület délnek fordul Déva vára felé. A félkör alakú hátsó falon kődomborműben Barcsay-czímer. Alatta Barcsay Ábrahám epitáfiuma, ez alatt *a magyar költői epistola egyik megalapítójának*, Barcsay Ábrahámnak a porai, két későbbi, Barcsay, Zsigmond és fia, József, a magyar testőrség egykori őrmestere között. Ha nem tudnád is, hol jársz, elmondja az említett felirat:²

Egy nagy lelkű polgár érdemét tisztelni
 Állj meg itt sétáló! [elkopott] Meg ermelni³
 Tudta a nagy nevet. Itt a nagy Bartsai
 Oberster Bartsay Ábrahám porai
 Nyugosznak. Itt várja Bethlen Susánná
 ját.

² A szavak egyforma — nagy — betűkkel vannak vésvé; a vésvésben feltűnő ügyetlenség van, a mint e másolat is mutatja.

³ *Megérdemelni*-t akar jelenteni.

Mint hívség szeret [így!] egy remek példáját
 Hatvannégy esztendő teltőlten
 páljáját

Végzé s örök gyászba dőlte háza-táját
 Harmadik holnap harmadik reggelén
 Szintén ezernyolczszázhatodik elején
 Álj meg itt áldozál érzékenységek
 kel

Nevét tedd egyben a legnagyobb ne
 vekkel

Ezen kívül, más emléke is van e kis mauzoleumban az *elegáns poetának*. De ez sem utal egy szóval se Barcsay *költői* működésére.

A mauzoleum előterében háromnegyed nagyságban két szobor van, mindkettő körülbelül egy-egy méter magas alapzaton jobbra dül, majdnem fekvő helyzetű. Az alap téglalakú s megfelel a ránehezető test hosszának. Az első alak pánczélba öltözött férfi, nyilván Barcsay Ábrahám, a vitéz katona, ki részt vett a török és porosz ellen folytatott hadjáratokban s kit az erdélyi országos rendek az ország egyik generálisának is kijelöltek.⁴ A mögötte lévő bánatos nő könyvet tart kezében. Ez Barcsay Ábrahámné, gróf Bethlen Zsuzsanna. Bizonyosan imádságos könyvében keres és talál vigasztalást arra a nagy csapásra, hogy árvaözvegségre maradt. Az emlékmű Barcsayban a haza egyik vitézülő oszlopát, a nőben, Barcsaynéban, a férje után zokogó s csak Istentől vigasztalást reménylő szerető hitvest látta és fejezte ki. Az itt-ott már megcsönkült emlékmű úgy van elhelyezve, hogy szemközti s baloldalán gyümölcsfák virágnak, jobbján örökzöld fenyő s közvetlen mögötte kezdődik az az erdő, melyben Barcsay Ábrahám utolsó földi napján is vadászni készült. Szép és hangulatos itt minden, mint a milyen volt a Barcsayék élete.

Mikor Döbrentei Csórán járt, ez az emlékmű nem volt még készen. *Döbrentei ezt az emlékművet nem, de látta a két szoboralak mintáját Kolozsvárt*. Özvegye (írja említett dolgozatában) annak az emlékkőnek helyébe, mely most vagyon (Barcsay) hamvai felett, egy szebb, illendőbb emléket kívánt felemelni, melyet egy kolozsvári képfaragó el is készített. Ezen zilahi születésű hazánkfiától, ki a külföldi szép kőműveket nem látta, a mi hazánkban, mely a szép mesterségeknek épen nem iskolája, elég, és igyekezete dícséretet érdemel; de a ki az ilyen művekben aesthetikai szépséget s valami olyast keres, a mi bámu-

⁴ Barcsay azonban nem fogadta el; Ballagi Aladár: A magyar királyi testőrség története (Budapest, 1878.) 137. l.

lásra von, elmerít, sokáig magánál tart, ebben fel nem találja. S kitérőleg folytatja panaszos észrevételét, hogy nálunk nincs igazi művész, mert nincs művészi élet, szükséglet.

Döbrentei Csórán mindenesetre 1813 októbere előtt járt, mert Kazinczy így ír 1813 november 2-án Sipos Pálhoz:⁵ De már most Barcsay építafiumáról. Barcsainé gyönyörű lelkű, szép kevélységű asszonyság s méltó, hogy egy ilyen nagy ember szerette. Ird meg mely faluban s hol áll a Gloriette s a lovag s a kesergő asszonyi genius faragás-é vagy festés? Ird meg mily nagyságúnak kell lenni a táblának. Váradon terem Európában a legszebb veres márvány, de nem tudom hol. A váradi márvány nem veres, hanem lángoló. Felülírasodba ezt a sort változtatám:

Ez kedves Ábrahámjának
Ez kedves férjének, barátjának.

Az az *Ábrahámjának* felette rosszul hangzik. Fekete márvány is van Váradon, azon még szebben jelenne meg az aranybetű. Most kérd a Grófnét, hogy Barcsainak minden szerzését nyomtattatná és metszetné képét; a Gloriettet nem látja minden, de a könyvet az egész haza és a Jézus Krisztus eljöveteleig az egész emberiség, mert én azt hiszem; nyelvünk és nemzetünk akkor is fel fog állani; noha Gunsterman uraimék rajta vannak, hogy haljuk ki őket és legyünk — németek. Egy keltezetlen levélben⁶ ezt írja: Barcsainak általad készített építafiuma elébe készült a vignette és azt discursiók nélkül magára adom ki.

Az emléktábla úgy látszik később készült el, mint a két szobor. Eleinte a szöveg, mely ezek szerint Sipos munkája, majd a márvány okozott késedelmet. 1814 augusztus 6-án Kazinczy értesíti Sipost,⁷ „a mai postán vevém mind a Barcsai irataihoz való rajzot, mind a méltóságos Cserei Farkas úr levelét a márvány dolgában, de a kömetsző olyan márványért 60 forintot kér, *étresítsd Barcsainét.*“

Mindebből kitetszik, hogy Döbrentei a ma meglevő emlékből csak a két szoboralakot látta 1814 előtt, azt is Kolozsvárt. A szürke márványtáblát, melyre Sipos szövegét vésték, nem látta. S e miatt aztán Barcsay Ábrahám halála napját illetőleg az irodalomtörténet állandóan ingadozott. Mert a mit az irodalom a költőről tud, mind a Döbrentei említett dolgozatára támaszkodik. Döbrentei Barcsay halálát így jegyzi fel: Csórán hala meg, Martzius 5-dike éjjelén . . . 6-dikra virradólag vadász barátjai szobájába mentek s — halva találták.⁸ Barcsay második életfrója, Toldy

⁵ Kazinczy levelei Sipos Pálhoz (Lipscse, Grunow, 1846.) 60—61. l.

⁶ Ugyanott 65. l.

⁷ Id. gyűjtemény 79. l.

⁸ Döbrentei Id. m. 25. l.

Ferencz⁹ nyomán ez az adat átmegy az irodalmi tudatba. Ballagi Aladár a *Magyar Kurir* feljegyzésére támaszkodva, márczius 3-at ír,¹⁰ Széchy Károly külön is foglalkozva Barcsayval, egyetemi előadásaiban újra visszatér a Döbrentei—Toldy dátumához, míg a Pallas-Lexikon viszont márczius 3-at mond. Ez is a helyes, mert a táblát özvegye készítette, főírást Sipos Pál, így ennek a feljegyzése — márczius 3. — a hiteles. Mert elképzelhetetlen, hogy az özvegy, ki húsz évig élt férje halála után, ne tudta volna pontosan férje halála napját. A szöveg vésése, helyesírás szempontjából, elég gyarló ugyan, de hibás dátumot az özvegy el nem fogadott volna soha.

Ez az emlékműnek *egyik hiteles adata*. Hiteles, mert az emléktábla és a két szobor eredeti. Családi emlékezés szerint a mauzoleum falai 1849-ben elpusztultak, el a szobrok, és az oláhok a földben nyugvó hamvakat is fölhányták, vagyis e szerint csak az emléktábla és a rajta levő felírás, meg a dór oszlopat élte volna túl a pusztítást. A család emlékezése ezek szerint téves, mert Kazinczy leírása teljesen talál a szobor figuráira.¹¹ A valóság az, hogy az emlékműnek csak a fala omlott össze, különben minden maradt úgy, a mint azt Barcsay Ábrahámné 1815-re elkészítette.

II.

Ez az emlékmű világot vet Barcsay Ábrahám házasesetére s gróf Bethlen Zsuzsánna művelt lelkére eszméltet.

Barcsay Ábrahám családi életéről az irodalomtörténet csak Döbrentei följegyzéseit ismerte. Döbrentei pedig ezt írja: Gróf Bethlen Zsuzsánnának . . . , kivel való szerencsés házassága 1778-ban kezdődött.¹² Ez az adat annál valószínűbbnek tetszhetik és tetszett, mert Döbrentei czikke azt a benyomást kelti, hogy az adatokat személyes ismeretség útján, magától az özvegytől kapta. Minthogy pedig Barcsay véglegesen csak 1794-ben tér haza családjához és birtokaira, ez adatok (1778—1794) összevetéséből az következnek, hogy Barcsayné vagy állandóan követte férjét különböző állomáshelyeire, vagy pedig állandóan otthon élt. S így Barcsay úgyszólván feleség nélkül élt volna 16 évig. Ebből a körülményből aztán Széchy Károly még további következtetésre jut. Ő ugyanis azt tanította — hivatkozva a gróf Haller Gábor vejének, Cserey Farkasnak levélbeli megjegyzésére¹³ — hogy Bethlen Zsuzsánna

⁹ Toldy Ferencz: Magyar költők élete I. k. 175. l.

¹⁰ Id. m. 139. l.

¹¹ Ballagi id. m. 140. l. annak a föltevésnek enged helyet, hogy az emlékmű teljesen elpusztult. De legalább az idősebbek emlékezhetnek a helyére. Föltevése, valamint a hozzáízüződő megjegyzés e szerint tárgyaltan.

¹² Az Erdélyi Múzeum id. I. k. 21. l.

¹³ A francziás iskola. Az 1898—99. tanév II. fele. Revideált jegyzet 133. l.

egy minden tekintetben egyszerű, szorgalmas gazdasszony volt. Míg ura Bécsben élt, ő jószágain gazdálkodott s urának csak a testi, de lelki szépségeit felfogni nem tudta. Ezek szerint Bethlen Zsuzsánna, kit egy helyen Kazinczy is *semlegesvérűnek* mond, 1778-ban ment volna férjhez Barcsay Ábrahámhoz, de csak asszony volt s nem hitves, nem feleség is, mert hisz 16 éven keresztül tudtak egymás nélkül élni.

A valóság azonban egészen másként áll.

Barcsay Ábrahám gróf Bethlen Zsuzsánnát nem 1778-ban vette feleségül, hanem 1789 márcziusában. S nem volt csak egyszerűen asszony, hanem művelt lelkű nő volt, a ki urának lelki szépségeit is képes volt megérteni és meg is értette. Viszont a férj is szerette, becsülte a feleségét. Szóval házaseletük igazán szerencsés volt, a hogy Döbrentei feljegyezte.

Az 1778. év ellen a következő bizonyítékok szólnak.

Barcsay 1778-ban már nem testőr, hanem hadseregbeli tiszt már 11 év óta. 1778-tól kezdve előbb a bajor, majd a török háborúban vesz részt. Napról-napra, hétről-hétre költözik a tábor. Elképzelhetetlen, hogy Barcsay, kinek ekkor még éppen nem volt valami magas katonai rangja (kapitány s csak a nyolczvanas évek vége felé őrnagy), megházasodjék 36 éves korában, elvegyen egy 22 éves fiatal leányt oly módon, hogy 16 évig az esküvő után, úgyszólván külön éljenek. Vagy egyáltalán nem házasodik meg, vagy kilép a hadseregből, melyhez a megélhetés gondja amúgy se kötötte hozzá. Hisz már a csórai és marossolymosi uradalmak — a haszonhajtó jogok és egyéb dominiumok nélkül is — teljesen biztosították Barcsaynak a megfelelő főúri életmódot.

Aztán feltűnő az is, hogy abból a sok száz levélből, a mit a férj és felesége hosszú idő alatt váltott egymással s a melyből Nagy Iván 43-at közölt,¹⁴ egyetlenegy se datálódik 1789 előttről. A Nagy Iván közölte gyűjteményt magam is gyarapítom az alábbi 8 darabbal. Ezek között is a legkorábbi kelet 1789 Beniamin napra (márczius 31.) esik.¹⁵

1.

No 32.

Benjámín napján 789.

Édes kintsem angyalom, kedves Feleségem!

Ne búsulj! ne búsulj! legyen jó kedved! 24 dikbe szám nélkül irt leveledet ma vettem egész örömmel, mivel látom, hogy szeretsz és legfőbb gondod az én boldogságom. Nem tudom, ki sugta volt füledben, hogy

¹⁴ Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évf. 342. 468. és köv. l.

¹⁵ Ezeket a jelenlegi csórai gazdá: Barcsay Gábor úr leveles-ládájából másoltam, míg a 6. számút dr. Veress Endre szívességének köszönhetem, melylyel számomra az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, a gr. Gyulay—Kuun család levéltárában felkutatta és lemásolta.

Opovanál¹⁶ nagy Magasinumokat raknak. Kitaláltad; és én tsalatkoztam; 2 da huius arra felé megyünk, a mint mondják, Nándorfejevárvívi újra, mindazáltal én máig se hiszem. Az illendőség, nem a betsület kívánás azt hozza magával, hogy ezt a hátralevő hat hetet még Sisakba húzzam. Bizony nehezen esik és az én édes Susim most teszi legelsőbbször érzékenyvé a *dicsőség veszendős mulandó* tsalfaságát. Miért küldenél hát erre valakit? Talán én Kratsunt vagy Ventzelt haza küldöm, majd lovat veszek. Kilentzedikbe, ha semmi változás nem történik a rendelésekbe, Banovtzenél Zemlin¹⁷ mellett szállunk táborba. A Dunát e szerint kétszer lépem által. Ha Isten éltet, vissza úgy lépem megint, hogy mostanság partjait ne lássam. Az Oberst Lieutenantom megint hidegtelelésben van; szomorú árnyék ő is, kit inség voñsz hálójával. Ha az újra kétséges vagy dítőségtelen talál lenni, úgy lehet, hogy onnét Bétsbe rándulok és egyszerre véget vetek hosszas, unalmas és haszontalan rabságotnak.¹⁸

A gabona vásárlás, hordó, pálinka, minden bizonyos már, félbe nem is lehet, nem is kell hagyni. Hidd el édes Szivem, Sátorban elfér az olyan gondoskodás. Egyébről nem is aggódom, Rólad és az olyanokról, a melyek kettőnk szeretetét s boldogságát illetik.

Isten veled egyetlen öröömöm és gyönyörűségem. Már nem tudom, mit irjak a Zágoni¹⁹ útról. Légy gondos magadról. Tudom dolgozod elég van, de ne und, sokáig nem viszed egyedül, egyszerre csak otthon termek s bizonyára e nem tréfa. Esküszöm neked arra, a mi legszentebb. Igaz hív társad, szolgáló és barátod

Barcsay

P. S. Ezentul így utasítsd leveledet: Per Temesvár à la grande armée. Az öreg és főtiszteltetreméltó Gróf Hadik²⁰ futaki jószágába halálos hidegtelelésbe fekszik. Minthogy ma nevenapja Getsének, kérlek köszöntsd szómmal, kívánom, hogy a feredő egészségére szolgáljon. Szalayval a vásárok dolgát kiméretlenül folytassd, mert urától és töllem arra parantsolattya vagyon. Lovásznak a keze még nehezen van; az estve voltam nálla; ő is velünk utaz, de szekeren.

Élj boldogul, tsókollak szivemből s ne búsulj édes Susim.

2.

No 13.

Továrník 5 dik Maii 789.

Édes kintsem Szeretóm, egyetlen egy angyalom Feleségem!

Huszonhatodik Aprilis írt kedves leveledből, melyet ezen órában különös örömmel s gyönyörűséggel olvastam, könnyen képzelhetem mostani szomorú állapotodat, mert én is épen olyan mértékben érzem az enyimet. Nem dítsekedésből mondom neked édes Szivem, sem azért,

¹⁶ Opoval község, Torontál-vármegyében.

¹⁷ Semlin = Zimony.

¹⁸ A József török ellen 1787—90. viselt háborújáról van szó, melyet Barcsay mint a Lacy-erzed ezredese szolgált végig.

¹⁹ Nagy Iván mindenütt Zágov-t olvasott és írt — hibásan; Zágón falú Háromszék megyében.

²⁰ Hadik András, a híres hős, Berlin megsarczóloja eleinte részt vett a török hadjáratban, de nemsokára csakugyan meghalt 1789 végén.

hogy állhatatosságra ösztöneznék, hanem azért, hogy nekem is könnyebben esik. Igaz is az, hogy az ilyen szívbeli sinlődés, mint a miénk, másképpen elviselhetetlen volna, ha nem két öszve esküdt Lelkek szenvednék egyenlő erővel. Nem is javaslanám én azt senkinek, hogy egyedül magára egy ilyen hajóba evezzek; akármit írjanak a románok, akárhogy magasztalják az ollyatén szeretetbéli vitézséget, mese s ha igaz lenne is, elveszne az ember. Remélnjünk hát, édes Susim, remélnjünk, hogy a mint Te mondod, jobb lesz a tél, mint a nyár. Én még az őszben is bízom.

Tizenharmadiktól fogva hogyan írtam volna 26 dikáig? Féltem Leveleimet. Ha jól járnának a pósták, öt napok alatt mindenkor vehetnők egymás tudósítását. Két-három napig csak túrköztettem magamat, a mint lehet, de azután nem győzöm várni a póstának érkezését. Hugom! még így nem voltam, de szeretem is ám, hogy nem voltam. Mert nekem csak egy feleség, egy élet, egy Isten. Ennél a vallásnál holtig megmaradok. Hanem G. Gyulay Sámuel²¹ szomszédságát irigylem egy kevésbé, ő szörnyű galant ember. Nem hiszem én, hogy ők a mi állapotunkat igazán próbálták volna, azt pedig, a mit ők próbáltak, én követni nem akarom; az igazán a nagy világbéli gustus. Az öregbik fia,²² ki most lett főstrázsamester a Horvátoknál, mult napokban nállam ebédelt. Derék ember, de Horvátokhoz lett tetetése nagyon kedve ellen vagy szegénynek. Én is fülelek most, nem szeretném hasonló próbára jutni. Egyik levelemben erről írt egy tzikelyre még nem válaszoltál. Ne felejtsd el.

A mag Lovakért, azt tartom, Lovász elküldött eddig. A gyermek Lovakot jó volna, ha Mihály lassanként tanítgatná. Itt Jankovits nevezetű urnál szolgál egy német és magyarul is tudó gazda. Asszonyt ajánlanak nekem, igen ditsérik a tiszték s mivel rútt, a mint mondják, ditséreteket el lehet hinni; de az ideje hat hét múlva telik még bé. Ezt béküldhetném, mit mondasz rá? Én ezt a nyarat eltöltem, mint lehet. Most látom, hogy gazdaság, ha az embernek nints szakátsa, kevesebbet költ. Tudod-e miért drágák a báránybőrök? Már valaki reá akadott az erire. Kereskedés lett belőle. Majd meglássuk, hogy foly?

Ezt a levelet már szinte végzém vala s majd elfelejteném kérdezni egyszer, a vetések hogy állanak a mi kedves Hazánkban s földünkön? Itt eddig nagy szarazság volt, most kezdett egy keveset esni. Külömben a Duna es Száva Özönnyei szörnyűk most is; még legkevesebbet sem apadnak, sőt nőnek, a Rétségek oda vagnak. Voltak olyan helységek Felső magyar országon, a kiknek egy portio széna, 10 fontból álló, idehozásával edgyütt egy német forintba tölt. Soprony vármegye 29 ezer forintokat fizetett csak szénáért. Már ez valósággal kettős háboru. Így majd az éhségtől inkább lehet tartani, mint az ellenségtől. Be rossz gazdák a királyok! Isten veled édes kintsem feleségem. Mindezekből alkalmasint tapasztalod, hogy én a szántást-vetést s vintzellérséget éppen nem utálok. Meguntam, ugyan meguntam ezt a bolond világot, nem is tsoda, mert soha rendes napokat nem értem gyermekségemtől fogva. Vajjon nem irigylik-é meg az örök végzések, vajjon elérem-é azt a boldog mennyei órát, melyben öledben repülhessek és soha többé tőled el ne váljak?

²¹ Gróf Gyulay Sámuel altábornagy, ki a hétéves háborúban tüntette ki magát.

²² Gróf Gyulay Ignác.

Hiszem, igenis hiszem, hogy igen; azért imádtam s imádom Istenemet; azért szeretlek és tisztellek a legszentebb hívséggel, azért vagy és leszesz holtomig minden gondolatimnak s minden sohajtásimnak egyetlen egy tárgya és főtzélja.

Barcsay

P. S. Ugyan örülök, hogy numerust tettél a leveledre. De még a titulust nem igen akarja változtatni kedves Hugomasszony. Csokollak sok ezerszer, élj boldogul és szeress úgy, a mint én szeretlek igaz hív barátod s Férfjed.

3.

No 14.

Mindég Fejér Templom 25 dik julii 789.

Édes Kintsem Kedves Feleségem!

Az eltévelyedett hármás számú levelet vettem tegnap előtt. Tegnap pedig az utolsó jutott kezemhez. Gondolhatod, hogy azolta jó kedvem vagyok. Nem bánom, ha megbarnulsz is egy kevéssé, tsak légy jó egészséges és szeress engemet. Télire a hó megérkezésével megint megfejezedel, megmoslak azután isóppal. Az anglus kanczának bevitettetésit Lovász Consiliárius és az én rendelésem elten tselekedték, sőt inkább utolljára azt írtam vala a Tisztartónak, hogy ha valaki 120 aranyakat ad érette, adják el; inkább hiszem ezt a Levelemet későn vette. Minek szaporitsuk a sok drága lovat? Ezt is talán tsak Szebenbe küldjük. G. Esterházy János által és Lovászmestere által eladatjuk, e nagy kupetz, majd írok az urának elébb tsak azt akarom megtudni, ha meg van-e hágatva a szép strinfis kisaszszony. Ennek az árát gabonavevésre akartam fordítani. Isten veled édes angyalom, egyetlenegy szeretőm és Társam, a mi innét lejendő elmozdulásunkat még miad hír terjesztésnek tartom. Már vigyázok ezen tull egészségemre, Te is vigyázz a tiédre, arra kér igaz hív barátod, szolgál és férjed

Barcsay

P. S. A lovász legény itt van, jól viseli magát; vélem edjütt tisztel s tsókolja lábaidat. Élj boldogul édes szívem.

4.

No 24.

Colin 21 dik aug. 791.

Édes Kintsem Angyalom, Kedves Feleségem!

Tegnapi nyugvó helyemről nem írtam, mivelhogy tudtam, hogy itt is pósta van; ma jó reggel megérkezvén, imé küldöm ezen rendeimet ohajtván szívemből, hogy friss egészségben találhassanak. Itt a Canicula erősen végzi utolsó napjait, tegnap éjtszaka el kezdett esni s még most is esik. A port ugyan lenyomta és már hivesedik naponként az idő. A Császárt ma estvére ide várom, de nem tudom még, itt marad-e vagy tovább megyen. Egymást éri a sok hintó, alig várom, hogy már vége legyen ennek a Comedianak.²³ Számlálom már örömmel, hogy mához egy holnap mulva már talám Bétsbe s onnét Erdélyhez közelebb lehetek. Ha

²³ A pillniti találkozó 1791 augusztus 25—27-én volt.

Zágot meg akarod jární, siess véle édes szivem, igaz, hogy szeretném veled edjütt tenni az utat. Mindeneket bölts elrendezésedre bizok. Most, jut eszembé, már panaszní elfelejttem reád és Baróczyra.²⁴ Egész utamon még egy betüt sem vettem. Isten veled édes Szivem, valakibe lesz a hiba de lakolni fog érétte, ha Isten visszaviszen szerencsésen, Tsokollak sok ezerszer holtig hív társad, igaz barátod

Barcsay.

Leveleidet mind végig tsak Bétsbe utasítsd. Élj boldogul és ne felejts el engemet.

5.

No 10.

Béts 1 ma Febr. 793.

Édes Kintsem Angyalom, Kedves Feleségem!

Holnap, ha Isten ő szent felsége engedi 51 esztendőt töltöttem. Gondolataim már szinte ezer esztendőt haladják, mert ily rövid időn sokat éltem.

Utolsó levelemben Lovak felküldéséről tettem említést édes Susim. Ezzel még várjunk egy néhány napokat, míg az idő jobban nem világosodik.

Az Erdélyi veres tsákós vitézek ma ide Szomszédunkba érkeztek. Országunkhoz képest szegény lovakat hoztak Erdélyből. Szentkereszty tegnap és ma nálunk ebédelt ismeretes Tiszttyeivel vagy Barátimmal együtt.

Isten veled édes Szivem Feleségem. Én, hidd el, hogy holtig igaz hived barátod és Társad leszek.

Barcsay
oberster.

P. S. Bosnyák fia még nem érkezett meg, Tsokollak egész szivemből sok ezerszer. A Frantziák királyokkal²⁵ hogy bántak, itt csak beszéllek.

6.

No. 35.

Április utolsó napján 793.

Édes Kintsem Angyalom, Kedves Feleségem!

Ezen folyó holnapnak 21-dik napján irt leveledet örömmel olvastam és tsókoltam is. Ennek vétele után többet ide írni nem leszen szükséges, mivel fel tett tzélom szerint, ha Isten éltet, legkésőbbre Pünkösöd hetibe Solymoson akarlak ölelni. Hertzeg Esterházinak²⁶ Kis Martonba okaimat, melyekért fél esztendőre haza kell mennem, irásba már. elküldöttem, arra tsak vállaszt várok és azonnal indulok. Már urunknál is voltam, ő Felsége²⁷ nem ellenzi lemeneteletemet, a Hátszeg vidékiek dolgát is elő hoztam, itt olyan hűszemben voltak még eddig, hogy nem a katona tiszték voltak okai az oláhok ki nem indulásának. A commissio remélem világosságra fog hozni mindeneket; mert így a mint most vagynak a határbéli katonák,

²⁴ Baróczy Sándor, a testőríró, kivel Barcsay állandó és benső barátságban élt.

²⁵ Érti XVI. Lajos lefejeztetését.

²⁶ Hertzeg Esterházy Miklós, a m. kir. testőrség kapitánya.

²⁷ I. Ferencz király.

nem tanácsos tovább úgy hagyni. Fornagyia iránt ujonan ígéretet tett nékem a király, nem tudom az a Thesaurarius miért késik ennyire, a görbe hátú nyilván maga vagy atyafiai részére akarna horgászni, azért huzza vonja a dolgot.

Erdélyből csak a sok házasságtörés, bontás, válás s a többi botránkoztató tzégéres híreket halljuk. Nem tudom ki Zejknek azt írta Koföszvárról, hogy Türyék is válnak. Nékem két holnaptól fogva egyik sem írt. Az ilyen atyafiság sem igen mutat nagy buzgóságot. Kendeffinének bocsánatot kérő levelet küldöttem részemről, igen sajnálom, hogy ott nem lehetek, de ha lakadalmazásra lett volna is vágyásom, előbbeni feltételek szerint, hogy *ne menjek mig nem mondod*, arra az időre nem érkezhettem volna, mert itt idő kell ám édes Susim, mig az ember ezektől a nagy uraktól szabadságot nyerhet. Már most ugyan rajta vagyok s hidd el édes Szivem, hogy addig se nyugtam, se boldog óráim nem leszen, mig öledben nem pihenhetek.

Holtig hív barátod, társad

Barcsay

7.

Béts Ősz Sz. Péter napja²⁸ 793.

Édes kintsem angyalom, kedves Feleségem!

Az én Lovászom és kertészem szerentsébbek nállamnál, mivel már most nem lesznek messze Erdély határától. Mi Susanna napját,²⁹ a mint írtam vala, ha nem egészen örvendetesen is, jó társaságba töltöttük. Itt érni többet, Istenemre mondom, igaz nem kívánom.

Utolsó levelednek többszöri olvasásával vévén észre, mit írtál fakó lovagnak felküldések iránt, a mi ezt illeti, most is bölts elintezésedre bocsátom. Legyen akaratod szerint. Én szeretném még Husvéthra³⁰ haza menni, csak időt várok és alkalmatosságot annak előmozdítására.

Mi a hadi készülteknek legfőbb pontjára jöttünk már azzal, hogy a Székelyeknek is nagyobb része ki fog mozdulni honnyából. Ezt ugyan további tudósításig egyedül magadnak tartsad.

A nyerges paripáimot Mihály és Jósika még érkezik minden másodnap lovagolva jártassák, ide értvén a Kedvest és ha nem szégyen a Kollerféle Bájannyát is. Isten veled édes kintsem, feleségem, élj boldogul és szeressed holtig hív társadat

Barcsayt

Külczime (az előbbieknél is): A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen a Déva. M. Solymos. En Transsylvanie.

8.

Édes Szivem Kedves Uram!

Kimondhatatlan öröömre volt a múlt postán vett kedves levele, meljben látom avagy tsak jobbatskán lételt. Kívánom, hogy eddigi régi egészsége egészen heljre állott légyen. Legnagyobb kérésem most is az,

²⁸ Október 19. Alkantari hitvalló Péternek, az örmény katolikusok védőszentjének névnapja.

²⁹ Rendesen április 2-ikát tartják. Itt azonban augusztus 11-ike értendő.

³⁰ Husvét a következő 1794-ik évben április 20-ra esik.

hogy vigyázzon egészségére és életére édes szívem és ha lehet jöjön haza, de ne oly kevés időre, leg aláb fél esztendőre. Vagy ha nem jöhet, tudósítson, mert én ugyan oda megyek és ha azt érhetem még egyszer, hogy találkozhatunk; soha többé el nem maradok magától, akármit tsinál velem. Déván tegnap és tegnapelőtt nagy gyülekezet és vigság volt. Karolina napja. Goro volt a főtántzos. Én nem voltam ott, nem volt ahhoz való kedvem. Tsak a szőlő hegyeken jártam egyedül és nyögtem mint a Gerlitzé; már ezentul még unalmasabb napjaim lesznek, mert a szüretelést ma setétbe elvégezém. A Boglit volt utolsó, de ugyan hideg is vala ez a 3 nap. Az én gondolatom szerint az Ablázból lesz legjobb bor; a legjobban is viselte magát. Ürmöst mégis egy keveset tsak tsináltam a vala a reménységgel, hogy nem sokára az én kedves uram velem együtt iszik belőlle, meljet szivszakadva ohajtok és várok igaz hive

Bethlen Susánna

Kontılanonak és Ketlernek is küldök ürmet a vislaér, mert ide aján-dékozta. A lovak iránt való tudositást várom és azután mindjárt meg-indítom.

Külczime: Monsieur Monsieur de Barcsay colonelle du armée et premier Lieutenant de la Garde Noble à Vienne.

III.

Feltűnhetett volna már Széchynek is, hogy a Nagy Ivántól közölt levelekben nincs 1789 előtt kelt, továbbá, hogy e levelek hangja rend-kívül bizalmas és harmonikus érzelmi világra mutat, tehát oly viszonyra, melyben a nő férjének lelkét is érti. Feltűnhetett volna az is, hogy nem egy levél *megszóltásából* szerelmi évődés csendül ki. Nagy Ivánnak feltűnhetett volna, hogy az általa közölt gyűjtemény első levele, (mely-nek éve nincs följegyezve, de a melyet ő helyesen legkorábbi időből valónak gyanít), egyik szakasza így hangzik: ³¹ Itt kincsem Bátyám Uram bizvást mondják a cselédek s külső emberek *Doamna nostra*, mit tudjak nekik mondani, elfordulok tőlük, süketnek teszem magam. Mi ez, ha nem a friss menyecske szemérmessége? Ha e levél keltekor Bethlen Zsuzsánna már 11 éves asszony, akkor ugyan miért pirulna a cselédek előtt a *Doamna nostra* (úrnőnk, asszonyunk) kifejezésért? S ugyan hogy tudnók magunknak megmagyarázni ugyane levél következő szakaszát: (a levélírást) ritkitom ezentúl, de megint attól félek, hogy úgy osztán kedves Bátyám uram is ritkitja, pedig most is elég ritka, 13 héttől fogva 16 levél, az ígéret szerint 26-nak kénék lenni, én is annyit írtam...? Mióta tölt el 13 hét? Egyebet nem vehetünk föl, mint a lakodalom napját. Aztán vajjon e különös pontos nyilvántartása a levelek számának egy tizenegy éves házaselet után nem volna legalább is mosolyra indító?

³¹ Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évf. 344. l.

Ellenben egész természetesen megoldódik a rejtély, ha 1789 május 25-dikétől (mert a máj 25 rajta van a levelen, csak az évszám hiányzik), áldozó csütörtöktől vissza felé 13 hetet számítunk s azt mondjuk, hogy Barcsay Ábrahám nem 1778-ban, hanem 1789 márczius elején vette feleségül Bethlen Zsuzsánnát. Így érthetővé válik a Doamna nostra miatti szemérmesség, érthetővé a sűrű levélváltás iránt való vágy, érthető a levelek enyelgő, szerelmeskedő hangja, érthető a megszólításban nyilatkozó elfogódottság s a férjnek erre tett kedveskedő megjegyzései. Így érthető, hogy miért nem talált se Nagy Iván, sem én 1789 előtt kelt levelet, holott még az 1794 utáni évekből is, mikor Barcsay már állandóan felesége oldala mellett élt, maradt fenn nem egy. És így nincs miért találgatni, hogy ugyan hogyan házasodott meg Barcsay 1778-ban úgy, hogy csak 1794-ben vonul haza? *Barcsay Ábrahám 1789-ben vette feleségül Bethlen Zsuzsánnát, valószínűleg márczius elején*, de ugyanakkorról származó leveleiben több helyen olvassuk, hogy megunta már a katonaságot, vágyik haza, ki akar lépni a hadseregből.³²

Mindezt a közvetett okoskodást a valóság erejével ruházza fel Barcsay Ábrahámné szomorú-jelentése, melyben az mondatik, hogy *tizenhat esztendőig birta ő néhai b. e. férjében a házassági élet boldogságát*. Érdemesnek tartjuk az egész szomorú-jelentést közölni, a mint következik:

A hajós hosszas hányatásának bátorságos révpartra való kikötés, így földi nyughatatlan utazásunknak a sir békeséges menedék helyébe való megérkezés elébb vagy hátrább a következése, mert törvény az természetbe, hogy az, minek kezdete van, annak végének is kell lenni. A legtisztább, leghosszabb nappal is hives setét éjszaka követi, így a legszebb, leghosszabb életet is a halál szomorú éjje váltja fel; de ámbár az eltöltött nap soha vissza nem tér, bizonyos csakugyan a tapasztalásból, hogy az éjszakának eltelésével az idő egy más, talám szebb nappalra virrad fel, — így bár lételünk e földi darabja örökösen oda van is a halállal, a hit és reménység biztatnak, hogy nekünk is léssen egy szebb nappalra való felébredésünk, sőt, hogy az utolsó óra ütése nem egyéb, hanem a lélek hazamehetésére való szabadság megérkezése.

Ez a mi vigasztalásunk is, midőn néhai Obester Nagy Barcsai méltóságos *Barcsay Ábrahámné* Bethleni Gróf *Bethlen Susánna* urasszonyt szeretett Nénénket sirattyuk. Egy szép élet enyészett el az ő halálával, egy hosszú is, hozzá teheti a hideg okosság, de mi ezt nem mondhatjuk; mert ámbár hetven esztendő — a mennyit ő élt — magába sok idő s egyik legmesszibb határköve az életnek, a mi atyafiu szerető szivünk ezt mégis rövidnek találja. *tizenhat esztendőig birta ő néhai b. e. Férjében a házassági élet boldogságát, huszig síratta mint özvegy annak elenyé-*

³² Ld. az itt közölt leveleken kívül a Nagy Iván közölte gyűjteményben a II, IV. és VII. sz. leveleket. Id. h. 345., 346. és 349. l.

szését; mert a jó szeretett társ elvesztése által okozott terhet az idő ugyan valamennyire bébőröztetheti, de egy mivelt érzésű emberre nézve egészen soha bé nem gyógyíthatja. A természet megtagadta tőle az Anyai nevet és örömeiket, de megadta azokat neki a szeretet; mert három nálla nevedezett atyafi leány unokái életében, mint édes Annyokot, olly tiszta érzéssel szerették, halálában mint valóságos árvái, olly keserűséggel siratják, valamint ő is azokat, mint tulajdon gyermekeit úgy nézte s utolsó akaratyában örököseinek is tette. Testének különös elgyengülése, gyakori betegeskedése egy komor vénséggel fenyegették őtet, de ritka vallásossága, keresztényi resignatioja, fogadott gyermekeibe való öröme azt cselekedték, hogy a tehetetlenségnek ezen napjai is soha unalmasan nem, sőt sokszor gyönyörűséggel tölték el rá nézve, míg végre a mult Holnap 24-kén — boldog jövendőt ígérő hasonlatosság — éppen az Idvezítő halála napján szép életét egy csendes szép halál váltotta fel, mely nem volt egyéb, hanem egy minden kedvetlen érzés s fájdalom jelentése (*tán jelenléte*) nélkül való édes elszenderedés; a minthogy nem is holt meg ő, mert lelke él bizonyosan egy boldogabb helyt, emlékezete soká kedves lesz minden őtet esmert jók előtt, nekünk pedig elfelejthetetlen.

A szokás, atyalijui kötelességünk, fájdalomunk, melyet könnyebbedni érzünk az által, hogy másokkal is közöljük, unszolnak minket, hogy ezen *nagy* és *jó* asszonymak halálát tudtára adjuk. Halotti ünnepe a boldogultnak május 21-dik napján a Csórai Reformatum Templomba fog tartatni, melyre midőn ezennel szívesen meghívjuk, illő tisztelettel maradtunk.³³

Ebben a 16 esztendőben az a különös, hogy a házasság éve nem 1789-re, hanem 1790-re esnék. Tekintettel arra azonban, hogy Barcsay az itt közölt 1. számú 1789 márczius 31-én kelt levelében, Beniamin napján már kedves *feleségemnek* szólítja s *Barcsaynénak* czimezi levelét: véglegesen tisztázottnak vehetjük, hogy Bethlen Zsuzsanna 1789 márczius elején ment férjhez Barcsay Ábrahámhoz s nem 1778-ban, mint ezt idáig Döbrentei nyomán az irodalomtörténet tanította.

IV.

Olyan asszony volt-e Bethlen Zsuzsanna, a milyennek Cserey Farkas nyomán Széchy tanította, a ki urának csak testi, de nem egyszersmind lelki szépségét is megérti? Széchy túlságos fontosságot tulajdonított a Cserey Farkas megjegyzésének s ennek következtében hamis képet rajzolt a Barcsayné egyéniségének értékéről s a Barcsay-pár házasesletéről.

Ha Barcsayné csak jó gazdasszony s nem egyszersmind szeretett hitves is, hogyan érthető ez a sűrű levelezés, a melyben igaz ugyan, hogy általában gazdasági dolgokról, cselédekről, vetésről, szüretelésről, gabonáról esik szó, mégis mindenikben a becsező szeretetnek, az aggodalmaskodó házastársnak aprólékos, de meleg érzésre valló nyil-

³³ A szomorú-jelentés alakja akkora, mint egy ma használatban levőé. Fekete szegélye keskeny. Eredetije Barcsay Gábor tulajdonában Csórán.

vánulása olvasható. Aztán Barcsayné csakugyan okos gazdasszony volt, *böjts elrendezésére* Barcsay sok dolgot bíz. Ha ez így van, vajjon a fogadalom szerinti 2—2 levél mire való? Gazdasági ügyekben való híradásra? Dehogy, a hitvestársak meggyülemlett meleg szeretetének a kifejezésére. Barcsay Ábrahámné gróf Bethlen-leány, az elegáns poétánák, ennek a szemrevaló katonának és világiának, házastársa, volt olyan lelki műveltségű, hogy urának nemcsak jó bonorum inspectora legyen, hanem lelkének részese, megértője, megaranyozója. Gyermekeket nem adott nekik Isten s ez hiányzott teljes boldogságukból. A késői vetést gyakran elcsípi a fagy. De egyébként teljes lelki harmoniára következtethetünk a levelekből. Hogy évekig távol voltak egymástól, az igaz, de ez ellen éppen Barcsay panaszkodik leginkább.

Vajjon Cserey Farkas megjegyzését mire magyarázhatjuk? Nem lehetetlen, hogy vagyoni hátere van az egésznek. Barcsaynénak ugyanis volt három nevelt leánya, a kiket örököseivé is tett. E nevelt lányok közül az egyik született báró Wesselényi-lány, ki ugyancsak egy báró Wesselényihez (Ferencz?) ment férjhez. A második férje egy Sombori s a harmadiké egyik gróf Toldy volt.³⁴ Nem lehetne-e valahol itt nyitját találni a Cserey megjegyzésének?

Hogy pedig Barcsayné megértette férjét s ennek emelkedett lelki-világát összhangzatosan kiegészítette, arra csattanós bizonyosság Barcsayné verses epistolája. Az, a ki ilyen módon is megkísérli férje gondolat- és érzélemvilágába illeszkedni, nem egyszerű gazdasszony, hanem művelt s költői érzésű, sőt tehetségű nő, de mindenesetre szerető és szeretett feleség is. A költeményben ne keressünk valami nagyszerű dolgot — hisz még férje költeményei se valami rendkívüli esztétikai becsűek. Hanem keressük (és meg is találjuk) a szerető feleség érzelmeit, annak bizonyítékát, hogy a Barcsay-pár házaselete teljesen összhangzatos lelki élet volt. Ime a költemény.

Doris Pásztorné álma. Ovid L. V. VIII.³⁵

A nap már másodszor végzi egyik utyát,
Mászor fonnya Ceres kalász koszoruját.
Miólta az Doris Szép Nyáját elhadta,
Pales áldozatit Mapeusnak adta.

Dicséretjek Czelja eő volt Pásztoroknak,
hogy hív gyöngy szedője Titán Mátkájának
S az piros hajnalnak első köszöntője,
Harmatos pázsitra nyájnak vezetője.

³⁴ Így tudja a családi hagyomány; Barcsay Gábor úr szives közlése.

³⁵ A vers kézírása azonos Barcsayné levelei betűivel. Ennek bizonyossága a nagyszámú és helyesírási fogyatékoság is. E hibákat — költeményről lévén szó — lehetőleg kikerültük s az egésznek interpunctioját pótoltuk. Egyébként a másolat hű.

Imádták majd csaknem Pásztori társai,
Még nem voltak addig meg nyugott órái,
Valamég Morpheus hiven nem szolgálta
Ki véle gyönyörű álmot álmodtata.

Egész Olympusnak öszve kellett gyűlni,
Doris pástornénak álmot készíteni,
melyhez a főebbek egy képet alkottak
Kit szolgálattára Kemény Marsnak adtak.

Ugyan ezt először Apolló oktatta
maga szelidségét belé is iktatta.
Egyik tudományát közölte eó véle,
Pallas volt mindenben legfővebb vezére.

Érdeme ként mondják, hogy az szűz Diána
Maga nymphái közt neveltette volna
S az egyik Istenség szép erköltsel áldván
Ez képet Cupid s Venustól megváltván.

Dorisnak az alatt szép egyenességet
Mutatott álmában Morpheus térséget,
az kit étczak felé hegyek keritének,
Napnyugatra pedig szőlők ékesítnek.

Egy kis mezőváros fekszik Dél feliről,
Kis halmok hantozzák eztet Napkeletről.
Itt keresztül folik egy csavargó patak,
Az kit felbontoztak . . . lovak.

Sikságán e földnek maga az természet
Ennyehány zöld fákát árnyéokra készítet,
Kiknek hivesében voltak szép sátorok,
Sok hadi tisztéknek nyugovó hajlékok.

Bátor lépésekkel Morpheus vezeti,
Ezek között Dorist, ki szemeit veti
Egy szép aluvóra valamint hajdant Hold
Endimionra, ki Ladmon hegyin aludt.

Álmélkodva szépét jó ideig nézte
S első őrtállótól ki légyen kérdezte,
az ki is nevezi *Bartsay kapitányt*,
Olimpus hegyiről származott alkotmányt.

Régen kívánja már eztet Doris látni,
Miatta kezdette álmát is aludni.
Morpheusnak érte egyedül áldozott,
Kíról is azután gyakran álmodozott.

Csendes, de fölséget jelentő nézése,
Sokat magyarázó maga viselése
Dorist térdhajtása tiszteletre vitte
S szívében félelmes szerelmet egyíte.

Szorgalmatosan is kérte barátságát
Megtetvén szerelem egész boldogságát,
e aluvó által mélyen gondolkodni
S főbb érzékenységre akart emelkedni.

Azonban Pan háza lassu zuhogással,
Najádnak vize szomorú morgással,
az aluvó Dorist bajos elválásra
Csendesen ébresztik egy Él-jól-mondásra.

Im sors változásnak keservét neveli
az, hogy kit így tisztelt, többet fel nem leli.
Mulató helyei véle szenvedjétek,
Kit nem láthatatok, azt már elvesztitek.

Mars³⁶ attól megfosztja, kit szívből ohajtott
Doris és valóban lelke gyanánt tartott,
De hogy akarattya Márssal ne egyezzen,
Attól fél s kívánja, kedve szerint Éljen.

Kegyes barátságod után sohajtozó
Halandók közt néked egyedül áldozó
Doris, leborulva kegyelmedet kéri
Néked tiszteletit örökre igéri.

Enged nevezhesse magát szolgálódnak,
Tőled sokat tanult, vedd tanítványodnak,
Ne bánd, hogyha mongya: Szerelmes-Mesterem.
Élj kedvedre s néha légyen lelked velem.

S annak bizonyására, hogy Bethlen Zsuzsánna nem csak jó gazdasszony, művelt lelkű, költői hajlamú nő volt, méltó arra — Kazinczy szavai szerint — hogy egy ily nagy ember szerette, hivatkozhatni arra a kegyeletre is, melylyel férjének emléket állított, hivatkozhatni az emlékszobrokban kifejezett költőiségre, sőt művészi vonásaira is. Valószínű, hogy a szobrász elsősorban az özvegy izléséhez, gondolatvilágához igazodott.

Bethlen Zsuzsánna valóban szép lélek volt. Férjének lelki társa. Volt jó szíve, szerette nemzetét; volt kellő belátása, hogy szeretetének oly kifejezést adjon, a mely egyenesen a magyarság erősödését fokozza.

³⁶ A versfők betűi a következő mondatot alkotják: *Adieu édes Barcsaym.*

Értem a szászvárosi református gimnázium számára tett végrendelezését. Erről azt olvassuk az iskola történetében, hogy a róm. kath. vallású Barcsay Ábrahám még életében meg akarta vásárolni az iskola részére az ú. n. nagy sörházat. Tervében a halál akadályozta meg. Férje halála után özvegye, Bethlen Zsuzsanna, azzal biztatta az eljáróságot, hogy ne búsuljon, mert halála esetére oly intézkedést tesz az igazgató-tanár fizetése javára, hogy az nem lesz kénytelen helyét elhagyni. A nemeslelkű özvegy szavát be is váltotta; 1824-ben kelt végrendeletében ezt hagyta: A solymosi rész jószág áll nekem 10 ezer frtban, melioratióm is benne, Hondolban és Szekeremben megérnek annyit, férjemmel van mutua fassióm 16 ezer frtról, a mit a barcsai fíjzóságot öröklők tartoznak nekem vagy örököseimnek megfizetni. Még mindezeket a Barcsay László örökösei meg nem fizetik, a solymosi jószágba bé nem ülhetnek és ez addig adassék árendába. Ez összegből adassék dr. Szegedinek 4000 frt, a csórai papnak 1000 frt, a solymosinak 1000 frt, Furka tisztemnek 2000 frt, Bodola Károly fiának 2000 frt, a többi (a végrendelező reménye szerint) *27 ezer frt szolgáljon tőkél a szászvárosi gimnáziumnak.* Ingóságaiból ismét 5000 forintot hagy az iskola céljaira.³⁷ Tehát összesen 32 ezer frtot, melynek mai értéke közel fél millió korona. Ezen kívül ő és férje is alumnusokat tartottak a nevezett iskolában.³⁸ Ime, nemzete támogatásában is lelki nemességgel, igazi történelmi érzékkel vett részt. Ha a nagyszerű adomány befolyik, a szászvárosi iskola már száz évvel ezelőtt a legelsők közé emelkedett volna. Nem folyt be. A végrendelet nyomán hosszadalmas per keletkezett s a vége az lett, hogy az örökösektől kapott a szászvárosi iskola 32 ezer frt helyett 9 ezeret. Erről Barcsayné nem tehet.

Férj és feleség lelki világa egyazon érzelmekben találkozott és táplálkozott. Az egykorú verses felköszöntő is együtt emlegeti őket, mondván

Virtussal ékes nagy neved oszlopát
Emeltem itt fel Barcsay Ábrahám.
Jó s drága Groffnéjával edgyütt
Késő időnkig örömmel éljen.³⁹

V.

Ez adalékokban számoltam be Csórán végzett kutatásom eredményéről. A mit ezen kívül Barcsay Ábrahám pályájára találtam, már kevésbé fontos. Ilyenek a következők:

³⁷ Ld. részletesen Dósa Dénes: A szászvárosi ev. ref. Kún-kollegium története (Szászváros, 1897.) 51. s köv. l.

³⁸ Dósa id. m. 24. l.

³⁹ Hosszabb verses köszöntő vége. A nem közölt rész csupa általános szöveg. Eredetije ugyanott.

Kilencz francia nyelven írt rövid (4—5 soros) levél herceg Esterházy Miklóstól, a testőrség parancsnokától Barcsay Ábrahámhoz. A legkorábbinak kelte 1793 augusztus 9-ike, Bécs; a legutolsóé 1804 januárus 15-ike Bécs. A megszólítás mindenütt *Mon cher colonelle*. Tartalma mindeniknek udvariaskodó flosculus. Egyetlen egyben, melynek kelte Eisenstadt⁴⁰ 1794 augusztus 21-ike, írt Esterházy csak némileg is közérdekű dolgot. Azt t. i., hogy nem tűri tovább herceg Stahremberg szeszélyét s audienciára készül a császárhoz Stahremberg ellen.

Egy drb francia levél Lacytól,⁴¹ — Bécs 1797 januárus 17. — melynek czimében *bárónak* nevezi Barcsayt s köszöni a megemlékezést. 1—1-et gr. Hadik Antaltól, Rosenfeldtől, Goró Antaltól (Velence, 1804 május 12. János kir. herceg velencei látogatásának leírása) Türytől, Széplaki Józseftől, 2-t Goró Lajostól. Ez utóbbiak peres ügyekről szólnak, kivéve Türy levelének egy részét, melyben (Nagy Szeben, 1789 május 8.) a felséges úr szebeni látogatását érinti. Ezen kívül peres leveleket az özvegyhez, hetet, különböző személyektől. S találtam egy költeményt, mely valószínűleg Barcsay műve. Azért valószínűleg, mert a betűk kissé különböznek a Barcsayétól, noha a metrum, a rím, Barcsayra vall. Itt következnek:

Midőn B. H. a Dunát és Balatont által uszta volna.

Egy árva hazának kedves jövevénye,
Szabad s azért boldog nemzet szüleménye,
Több vizet megúszta mostani Hazádnak,
Jeles példát attál Polgártársaidnak.
Abban, hogy szabad erős s nemes elme
Nehéz dolgokon kap s jóban nints félelme,
S nem lehet előtte lehetetlen dolog
S csak a mehet nagyra, ki veszélyben forog.
Vajha ezen példa a magyart intené,
Elhült vérét s békét serkentené,
Hogy úszna Hazája veszélyen keresztül,
Ne nézné romlását s kész bilintsét restül.

*

Mind ezen adalékok hozzájárulnak Barcsay Ábrahám életrajzának, rokonszenves egyéniségének tisztább képéhez. Barcsay Ábrahám emlékezetének az irodalomtörténet még mindig adósa. Sem részletesebb életrajza nincs, sem műveit össze nem gyűjtötték, ki nem adták. Igaz, hogy az életrajzíró még egy nagyon fontos körülményre — pl. a Cserey említette 1794-ik évi fogságra, melyet Széchy Károly, jobb hiányában,

⁴⁰ Kismarton német neve.

⁴¹ Gróf Lacy Ferencz Móricz, a török elleni hadjáratnak, melyben Barcsay is részt vett, a császár mellett fővezére.

Martinovicshoz kapcsol — még felelni biztosan nem igen tud; de bizonyára kinyomozható a bécsi levéltárakban. Így ez nem lehet akadálya sem költeményei összegyűjtésének, sem megbízható kritikai kiadásának.

A közölt adatok s a belőlük vonható következtetések tisztábban láttatják a Barcsay Ábrahám pályáját, melyet már száz esztendővel ezelőtt így jellemzett egyik barátja, Sipos Pál, a költő és filozófus:

Tisztelve látjuk Barcsai! képedet
Fennen ragyogni nem lobogó, de szép,
De tiszta fényvel, mint nagy álló
Csillagot egy gyönyörű csoportban

Meglátogat majd Barcsai! téged is
Hív almafádnál egy valaki s reá
Felmetszi: „minket a ki
Költe fel, itt fekszik porában.“

(Szászváros)

Dr. Kristóf György

Bánk bán.

(Bevezető előadás *Bánk bán*hoz, mely a kolozsvári Nemzeti Színház drámatörténeti sorozatában 1911 november 10-én került színre.)

Bánk bán Kolozsvárt, 1834 szeptember 6-án került először színpadra, mikor Egressy Gábor jutalomjátékaul választotta. Majdnem húsz esztendővel azután, hogy elkészült, tizenhárom évvel később, hogy megjelent s négy évvel rá, hogy koszorútlan írója meghalt.

Kolozsvár után Budán adták, azután a pesti Nemzeti Színház színpadára s innen a vidéki színházak műsorára került. Mennyi forró estét szerzett színházainknak, mennyi értékes művet sugallott irodalmunknak. A legkiválóbb színészek: Egressy, Bartha, Lendvay, Fánicsy, Nagy Imre és Kovács Gyula; a legnevezetesebb írók: Erdélyi János, Toldy, Arany, Zilahy, Greguss és Gyulai Pál szolgálták Katona dicsőségét. Számítalan kötetben forog a közönség kezén s német, olasz és francia nyelvre fordítva, kilép a hazának szűk határaiból. Iskolás olvasmányunktól kezdve színművészetünknek legnemesebb föladatáig, irodalmat és színházat, e két nemes birodalomnak minden polgárát egyaránt foglalkoztat, az olvasók és nézők ezreit kelti évenként eszméltre és gyönyörűségre, diadalt szerez a nemzeti szellemnek, hirdeti magyar nyelvünk erejét. Mennél magasabbra hág, annál mélyebben fájlaljuk, hogy Katonát kora sem észrevenni, sem megérteni, sem méltányolni nem tudta. Bármily fölemelő és megnyugtató, hogy az utókor végre is igazságot szolgáltatott Kecskemét város főfiskálisának, nem tudjuk elnyomni azt a szemrehányó kérdést, miért, hogy e dicsőségnek egyetlen sugara, a koszorúk babérjának egyetlen levele sem juthatott az élő Katonának? Ez a kérdés annál izgatóbb, mert *Bánk bán*t úgyszólván készen várta a színpad, az elismerés és a dicsőség. Ez a kérdés annál megszégyenítőbb, mert a benne rejlő válasz mind maig érthetetlen s más-sal, mint valami végzetes vaksággal vagy véletlennel meg nem magyarázható.

A kolozsvári Nemzeti Színház megnyitására készülő Erdély, mágnásai áldozatkészségéből egy 700 és egy 300 forintos pályadíjat tűzött ki, melynek nyertesével nyissák meg az első magyar állandó színházat. Döbrentei szerencsés ihlettel írta, hogy oly művet vár, melynek szerzője *Shakespeare*-ileg tud föllépni. A pályázat magyar történeti tárgyú s irodalmi és színi érteken felül abszolút becsű művet követelt. Ha tudjuk, hogy Katona ezen a pályázaton résztvett, hogy *Tokodyn*nak ma már csupán irodalomtörténetileg ismert darabja nyerte az első és *Bolyai* drámái a második díjat, hogy

a név szerint fölemlített öt mű között Katonáét nem találjuk; ha tudjuk, hogy a színházat nem a nyertes *Pártosság tüzével*, hanem Körner *Zrinyiével* nyitották meg; méltán kérdezhetjük: mily különös végzet űzött itt kegyetlen játékot íróval és kritikával, irodalommal és színművészzel? Hiszen *Bánk bán* nemzeti történetünkben gyökeredzik, magyar érzését, nyelve fonséges erejét, irodalmi értékét, színi hatását, költői becsét a legkiválóbb kritikusok állapították meg és minden színházba járó érzi, hogy Katona *Shakespeare*-ileg tud föllépni. Hiszen a jutalmazott művek egyike sem állhatott vele versenyt, sőt még arra sem volt jó, hogy az első előadáson színre hozzák! S mégis, mely őt joggal megillette volna: a megfont koszorú más lantra került s másnapra már elfonnyadt.

Valóban csodálatos és annál különösebb, mert Bánk bannak nemcsak a kolozsvári pályázaton, de másutt sem volt sikere.

Katonának méltán fájhatott ez a mellőzés, bár szerénysége annak okát műve gyöngeségében találta és maga tehetségének ritka ismeretere mutat, hogy még a döntés alatt, különösen Bárány Boldizsár kritikája figyelembevételével, átdolgozta darabját. A székesfehérvári társulattal akarta előadatni a második kidolgozású Bánk bánt, de ott a cenzúra nem bocsátotta színpadra. Azután könyvalakban adta ki, de a cenzorral itt is baja volt. *Bánk bán* külső történetének e vázlatos ismertetéséhez még csak azt kell hozzátenni, hogy írója életében hiteles tudomásunk szerint csakugyan nem került színre.

Vachott Imre szerint Bánk bánt 1828-ban és 1829-ben mégis előadták. Vachott adata annyira általános s az újabb kutatások eredménye annyira ellentmondó, hogy a felett bátran el lehet síklanunk.

A milyen sikertelenül fürkészték színészetünk e tiz esztendejének műsorát, éppen olyan meddő maradt ez ideig Bánk bán nyomozásának kutatása a korabeli kritikai irodalomban is. Igazán meg kell akadnunk arra gondolva, hogy az 1821-ben könyvalakban mégis csak nyilvánosságra került művet mily következetesen nem veszik észre.

Katona életrajza írói, színészetünk történetének kutatói egyértelemmel állapítják meg ezt a keserű valóságot és egyforma buzgósággal magyarázzák a mellőztetés okait és lehetőségét. Katona, ha a kolozsvári kudarcot az első kidolgozás gyöngeségével mentegezni próbálta is, a könyvalakban kiadott mű megjelenése és hatás nélkül való eltűnése után maga is gondolkodóba esett. Elmélgedésének s vizsgálódásának eredményeit tanulmányban fejtegette, kutatván annak okait, hogy Magyarországon a játékszíni költő mesterség nem tud lábra kapni. Érvelése és megállapításai alapúl szolgáltak minden utána következő magyarázónak. Ezek a kornak irodalmi viszonyain, a színészetnek kezdetleges állapotán, a cenzurán kívül Katonának elszigetelt helyzetét és visszavonuló, zárkózott természetét is okul vetik.

A cenzúra, mely középkori korlátoltságán kívül, pusztá létével is ránehezedett irodalmunkra, nem szerepelhetett a kolozsvári pályázat bírálói között. Azonfelül, ha 1821 előtt színpadra nem eresztette is Bánk bánt, 1821 után, mikor már nyomtatás alá engedte, aligha részes abban, hogy sem az irodalom, sem a színház nem méltányolta érdeme és értéke szerint. Igen sok valószínűség van azokban az észrevételekben, melyek az általános irodalmi és színészeti viszonyokat okolják. Viszont azt sem lehet tagadni, hogy Katona, mikor 1820-ban Pestet elhagyva, a csalfa múzsa követése helyett, engedelmes gyermek módjára, öreg szülei támogatására Kecskeméten városi ügyészi hivatalt vállalt: kiesett abból a világból, a melyben a sikerért küzdeni lehet. Természetére nézve komoly, hallgatag, kevés beszédű és nagyon szerény lévén, küzdelem helyett a meglévő állapotok magyarázatára adja magát. Először is ő állapította meg, hogy érvényesülésének legnagyobb akadálya az, hogy nincs állandó magyar színpad s mindaz, a mi ezzel együtt jár: fejlett színészet, iskolázott közönség, tudatos kritika és versengő irodalom. Mind együttvéve: a színpadnak igazi élete.

Való, hogy színházunk nem belső, lelki szükségből élő, saját művészi erejéből fejlődő intézmény volt akkortájt, inkább mesterségesen megteremtett és áldozatokkal fönn tartott eszköze a nemzeti politikának. Színészeink a magyar nyelv apostolai, színpadunk a nemzeti érzés templomai, meczenásaink a hazafias politika vezetői voltak. A színház tájékán az ébredő magyarság politikai ösztöne többet nyomott, mint a derengő ízlés és a fölocsudó irodalom művészi öntudata. A színház vezetett s mert új és ígézetes volt: csudás világával eltelt közönsége kritika nélkül követte. De kritikára még az irodalom sem volt fölkészülve. A ritter-dráma görögtüzén, a cseles vigjáték rózsaszínű ködén, az érzékeny játék szürke fátyolán, a hazafias színmű káprázatán megigézett és az idegenből fordított, átdolgozott s az idegent utánzó hazai darabok varázsa alól szabadulni nem tudó közönség teljesen az új és előtte még szokatlan színpad rabja volt. Majdnem hasonló varázs alatt állottak a színpadnak dolgozó írók, kik legnagyobbbrészt a színjátszó társaság tagjai közül váltak ki. Ez a színpad alig vett tudomást az angol és francia színmű nagy mestereiről s még a klasszikus német drámát is jóval később fogadta be. Nemzeti játékaink drámai szerkezet és színszerűség tekintetében egyaránt jelentéktelenek és csupán egy szempontból számíthatnak elismerésünkre, hogy hazai nyelven s az ősi dicsőséget szólaltatták meg. Kiváló íróinkat pedig részint a nyelv és a stílus, vagyis az írói művészet anyagának tudományos és gyakorlati kérdései izgatták, részint a nemzeti ügygé lett literatura küzdelmei és kivívandó diadala foglalták le. A másodizben föltámadt reneszansz, hozzánk német közvetítéssel jutott el s igen értékes verstani és műfaji, tehát elméleti eredményekre jutott, de hangban, ízlésben éppen olyan idegen maradt, mint a milyen volt formában és tartalomban.

A klasszicizmus ötven esztendejéből csupán Berzsenyi emelkedik ki tüzes magyarságával és költői talentumával. A klasszicizmus mind jobban távolodott a meglévő irodalomtól. Kazinczy és Kölcsey, írói társaságuk és követőik, bármily kiváló szellemek voltak s bármily kiváló érdemeket szereztek is nyelvünk, stílusunk, elméletünk tisztázása és irodalmunk terjesztése és művelése körül, mentől tökéletesebben képviselték művészi elvöket, annál távolabb estek a nemzet nagy tömegének művészi és irodalmi fölfogásától. Ehhez viszont Horváth és Csokonai állottak közel, kiket a klasszicizmus mélyen maga alatt állónak tekintett. Nem érdektelen, hogy Kazinczyék a drámai irodalmat inkább fordításokkal gyarapították, Csokonaiék meg inkább eredeti darabokkal. Még nevezetesebb, hogy ez utóbbiak többször kerültek színre, mint amazok. Az eredeti magyar drámai irodalmat a romantikusok indítják meg és ismertetik el, mely előbb tárgya és világa, később nyelve és iránya, utóbb jelleme és lelke szerint is helyet szorít a nemzeti elemnek, sőt magának a népnek. Tárgyuk és alakjaik a történelemből és a mindennapi életből van merítve, nyelvök inkább póriás, mint művészi, de máris a megújított irodalom színvonalán áll.

Ez az átalakulás azonban későbbi időre esik, mint mikor Katona a színpadnak dolgozott, mikor maga is, mint *delectans actor* és a játékszín körül lábatlankodó jurátus, néhány év alatt tizenhatsz darabot írt. E darabok azonban mind az egykorú divat és ízlés termékei s éppen nem lehet csodálni, hogy néhányuk színre is került. E darabokat ugyan erőteljesebb nyelv, jobban jellemzett alakok, élénkebb menet, drámai helyzetek és főként tartalmi gazdaság és változatosság jellemzi, de azok még a régi hagyomány folytatásai.

Mikor Katona a kolozsvári pályázat hírére vette és Bánk bánt írni kezdte, körülötte még bizonytalanságban hanykódó színházunk, nyelvújítás, műfajok, stílus és formák keresése közt bukdácsoló irodalmunk emberei szolgálták nemzeti művelődésünket. Az az öt esztendő, mely darabja megírása és annak megjelenése között eltelt, nagy változások felé sietett s Katona életében is elhatározó változást jelentett. Mialatt Kisfaludy Károly a színpadot meghódította, Katona oda hagyta Pestet és a színházat. Összeköttetése ha nem szakadt is meg, de nem is vált szorosabbá. Az irodalmi középponttá váló főváros szembe került a vidéki centrumokkal, Kolozsvárral, Debreczennel és főként Széphalommal. Katona sem Kazinczy sem az Auróra kör zászlaja alá nem esküdött, különállásában hovatovább mind jobban magára maradt. A haladó évek azonban gyorsabb ütemben sietették és érlelték az ízlés és irodalom bontakozását. Az ébredő nemzeti irodalom előkészítette a nemzet ébredését; Zalán futása a pozsonyi diétát köszöntötte, az Akadémia Pesten, az első állandó színház Kolozsváron s a megvívott nyelvújítási harc az egész irodalom területén a magyar világ eljövételét hirdette.

Látta-e Katona az idő fordulását? Aligha. Eltemetkezett hivatala aktái közé. Sejtette-e, hogy ő e fordulatra Bánk bánjával egyik hírnöke volt; sejtette-e, hogy az első állandó színház s az első, korától független kritikus, igazságot fog szolgáltatni neki és lemondó műsájának?

Kérdések, melyek Katonára vonatkoztatva, alig nyerhetnek megnyugtató fölvilágosítást, melyekre azonban az élet annál csattanósabb feleletet adott.

Az első állandó színház, Kolozsvaré, csakugyan előadta Bánk bánt s a nemzeti és népi irány első kritikusa, Erdélyi János; már készül Katona igazságát tisztázni. Így hozta helyre Kolozsvárt Egressy azt, a mit Kolozsvárt Döbrentei elhibázott; így teljesült be húsz évvel később Katona álma: a Kolozsváron színre kerülő *Bánk bán*.

E darab történetében és Katona életében van egy-egy fogós kérdés.

Az első: csakugyan résztvev-e Bánk bán a kolozsvári pályázaton? Az az egy bizonyos, hogy ezt Katona előbeszédén kívül kétségtelen hitelű írásos emlékekkel bizonyítani ma nem lehet. A bukás magyarázóit Gyulai nyomait csapásszák, a kételkedők véletlenül, lélektani okokra hivatkozva, fejüket rázzák. Kétségtelen azonban, hogy e kérdés tisztázása fölülte kívánatos.

A másik kérdés: hol állana ma színházunk és mivé fejlődött volna Katona, ha Bánk bán a maga idejében elismerésre talál? Az az egy bizonyos, hogy a magyar dráma történetében Bánk bán zordon magánosságban áll: előtte alig valami, utána hosszú ideig alig valamivel több. Mintha a nagy Alföld közepéből egyedül álló hegy emelkednék ki. E zordon fönségét legjobban az érezteti, ha mint most, történeti sorozatban kerül előadásra. A filozófus és Gerson után, a Pártütők s társai előtt csakugyan magában áll. S bár egy újabb magyarázó leszállította: legjobb magyar tragédia helyett lovag-drámának fogva fel, legfeljebb azon kell elmélkedni, milyen talentum kell ahhoz, hogy a ritterdrámát minden ízében magyar tragédiává nemesíthesse?

Katona sírba szállott a nélkül, hogy Bánkot színpadon láthatta s tudhatta volna. Különös véletlen, hogy életének e nemes álma betöltetlen maradt; még különösebb, hogy ebben a fájdalmas csalódásban éppen olyan homályos rejtelmek vannak, mint abban, a mely szívét érte. E két csapás között van-e kapcsolat, vagy csak hatásukban kapcsolódnak az agglegény sorba jutó és álmairól lemondó Katonában?

Borongó és lemondó bánatát Katona makacsul szívébe zárta s a mint írói becsvágyát elfojtotta, elnyomta szive kívánságát is. Megkapó az a tudósítás, mely szerint a haladó Katona gyűrűjét küldte el Mollihoz, de a kegyellen Mollit azt visszautasította. Szomorúan és kétszer is betelt rajta, szívéen és költői tehetségén egyaránt gyógyíthatatlan sebet ütve, a mint egyik versében panaszkodott:

Mollim sohasem mosolyga nékem!

E lírai vallomásból megrendítően hangzik ki elfojtott panasza, mely egyaránt szól Mollíhoz, a ki sohasem mosolygott néki és végzetéhez, mely költői pályájára zordonul tekintett alá. Azonban az élet igazságos. Mollí, a kegyetlen és boldogtalan kegyes, név nélkül tűnt el és Katona, az el nem ismert költő, a magyar Parnasszus ormára hágott.

Katona József neve akkor kezd fényesedni, mikor Mollí a klasszicizmus diadalával együtt, melyben e név olyan lágyan zengett, mindörökre elveszett; Katona József alakja akkor támadt fel szoborban, könyvben és Bánk bánjában, mikor az eszményi, kimért és általános klasszikai iskolát az egyéni, természetes és nemzeti irodalom: a romantika váltja föl. Ha azonban mi e fordulatban az élet igazságát, a költői tehetség diadalát és Katona föltámadását ismerjük föl: feledhetjük-e, hogy *Katona* a maga keserű vívódásában szárnyra kelni többé nem tudott?!

(Kolozsvár)

Erdélyi Pál

Magyarosi Tőkés János.

(B. Wesselényi Miklós első nevelője.)

— Második, befejező közlemény. —

Egész terjedelmében közölt szerződéséből nyilvánvaló id. Wesselényinek az a szándéka, hogy előbb Tőkést küldi külföldi útra s csak mikor ez már ismerős az idegen viszonyokkal, bízza reá fiának kalauzolását. Könnyen érthető atyai gondoskodás megnyilatkozása ez. Elérkezvén ideje, Tőkés tényleg útra indult s búcsúlevele soraiból valóban azt az igazolást meríthetnék, hogy a zsidói kastélytól „nem a legbarátságosabb körülmények között válik meg.”¹ Ámde ez csak látszat, mert az elválás ideiglenes és akként magyarázható, mint azt a szerződés szövege világosan megjelöli. Tőkés helyettesről gondoskodik, de azt külföldön tartózkodása alatt is ő irányítja. Tehát távolléte alatt is Tőkést kell ifj. Wesselényi nevelőjének tartanunk. Így önként kínálkozik a feltevés s ezt szerződésünk 4. pontja is megerősíti, hogy Pataki Mózes Tőkés ajánlatára került a zsidói udvarba s ott Tőkés mellett éveken át *segédnevelőként* működött.

Németországi útjára Tőkés 1806 július elején készült,² de előbb fölkeresi Cserei Farkast, hogy személyesen vehessen tőle búcsút. Három napot tölt Tasnádon. vendégszerető házában s onnan küld klasszikus formába öntött Istenhözszádot az általa oly annyira tisztelt Kazinczynak:³

Pan etiam Arcadia mecum si iudice certat,
Ambo florentes — Arcades ambo.

Tőkés egyelőre csak Bécsig tud eljutni, mert Napoleon németországi hadjárata feltartóztatta. Kazinczy aggódva kérdezősködik felőle Csereitől,⁴ de az megnyugtatta, hogy Bécsben van s májusig ott is marad, mert Marburg, a hová Tőkés menni szándékozott, francia kézre jutott.⁵

Éleményeiről Tőkés rendszeresen tudatja id. Wesselényit is. Bécsből írja neki, hogy szeretne Zsidóra repülni s ott elbeszélni a hallott államtitkokat, a többek között, hogy az udvar titkolt előkészületeket tesz Budára való leköltözésére. Közben Kazinczy nyomdai megbízásait végzi s tárgyal nyomdászával.⁶ De mihelyt a francia hadtestek elvo-

¹ Kardos Samu: Br. Wesselényi Miklós élete és munkái I. k. 72. l.

² Ezt Cserei Farkas 1806 július 5-iki leveléből tudjuk; *Kazinczy Ferencz levelezése* IV. k. 209. l.

³ Ugyanott IV. k. 384. l. Tasnád, 1806 október 27.

⁴ U. o. IV. k. 433. l. Széphalom, 1806 december 21.

⁵ U. o. 457. l. Kraszna, 1807 januárius 6.

⁶ U. o. V. k. 1. l. Bécs, 1807 április 17.

nulnak Marburg alól, siet fölhasználni a kedvező alkalmat, hogy tapasztalatai bővítésére odaútzahassék.

Tökést 1807 év végén már Párisban találjuk. Levelében tüzzel, lelkesedéssel vázolja a francia viszonyokat és Cserei büszkén küldi meg elolvasásra Kazinczynak.⁷ Ez gyönyörűséggel olvassa azt és saját stílusában átdolgozva közreadja;⁸ Csereinek pedig elragadtatva írja, hogy gyönyörű levél... s [Tökés] igen derék ember. „*A kis Wesselényi örülhet mentorságának.* Az ipam azt a megjegyzést tette, hogy már ez az ember többet tanula a Párisban mulatozás által, mint egy bizonyos nőtelen mágnás, a ki ott bizonyosan csak a cifrát nézte.⁹ Örömet siet tudatni id. Wesselényivel is, kifejezván vágyakozását ama levelek olvasása iránt, melyeket Tökés a bárónak írt.¹⁰

Hazaútaztában Tökés 1808 októberében ér Bécsbe és itt találkozik Kazinczyval, kinek Párisról és Napoleonról folytatott beszélgetésük soká emlékezetes marad.¹¹

Jellemző, hogy ekkor Tökést Bécsben politikai kalandorsággal gyanúsították. Ennek egyik oka az volt, hogy a bécsiek előtt félelmes nevű Wesselényi támogatásával ment francia földre. De a gyanúsításnak mindössze annyi alapja volt, hogy Párisban Napoleon codexéből is hallgatott előadásokat. Tökés a célba vett zaklatások elől Metternich párisi követ igazolványa által menekült. Ám az elfogadott igazolás után is felhívták a *gyanús* emberre gr. Bánffy György erdélyi kormányzó figyelmét.¹²

Zsibóra Tökés 1809 januárius 8-án érkezik vissza és évvégéig ő vezeti ifj. Wesselényi nevelését.¹³

Neveltje mellett szabad idejében gyakori levelezést folytat Kazinczyval és Csereivel. Különösen az előbbieket irodalmi jelentőségűek. Kazinczy költői munkáihoz szolgált adatokat.¹⁴ Közben serényen foly-

⁷ U. o. V. k. 232. l. Kraszna, 1807 december 3.

⁸ A *Magyar Kurir* 1808. évf. 14. számában.

⁹ Kazinczy levelezése V. k. 251. l. Széphalom, 1807 december 23.

¹⁰ U. o. V. k. 254. l. Széphalom, 1807 december 26.

¹¹ Így ír pl. 1808 október 27-én Rummy Györgyhez: Kaum war ich in Wien angekommen, als man mir sagte, H. Tökés Hofmeister bei B. Nicolaus Wesselényi, sei eben von Marburg angelangt, da ich wuste, dass er auch Paris sah, und ihm von Wesselényis Haus kenne, so trachtete ich ihn aufzufinden, um mir ein glaubwürdiges Bild von Paris und Napoleon geben zu lassen; u. o. VI. k. 100. l. Majd 1809 februárius 21-én Cserei Farkashoz: Szeretném, ha Tökéssel sokat forogtál volna mióta megjött s neked is elmondotta volna, a mit nekem elmondott a Duna kis erének partján. Ez sok ideádat tisztábbakká teheti, s az ő szavainak hihetsz; u. o. VI. k. 245. l.

¹² Bővebben erről Tökésnek Zsibóról, 1809 július 21-én a kormányzóhoz intézett folyamodványában írja: hogy engemet Bécsben megszólítottak, az történetből esett, sőt annyit sem csináltak volna koránt is belőle, midőn magamat Ó Felségetől adott passusommal s a párisi követünk Metternichével tökéletesen legitimáltam, hanem, hogy a Codex Napoleonra praelectiót hallgattam, így gondolkodván, hogy akár jó, akár rossz legyen benne, annál jobban áthatlathatom s a mérget meg tudom róla mondani hazámban, s azt is fel nem vették volna, ha meg nem látták volna, hogy engemet b. Wesselényi segített, a mely névre mindjárt attentusok lettek s ezért irtak Excellentiadnak. (Eredeti az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Bánffy-leveletárában.)

¹³ Téves tehát dr. Váczi János állítása *Kazinczy Ferencz levelezése* III. k. 552. lapján, hogy midőn Tökés külföldről visszatért, véggép megvált az ifjú Wesselényi nevelésétől s helyébe Pataki Mózes lépett.

¹⁴ U. o. VI. k. 374, 399, 418 és 425. l.

nak az insurrectionális előkészületek. Nagy gyönyörűséget szerez Tökésnek a kis Wesselényi, a mint egy nemes századot ügyesen vezényel. Bizonyára ez volt életében a legnagyobb öröm, a mit neveltje okozott neki. De ugyancsak az insurrectio volt az, a mi életének talán legnagyobb kellemetlenségét okozta. A kormányzó fölhatalmazta ugyanis id. Wesselényit, hogy az insurrectio céljaira 20.000 forintot vegyen fel az állampénztárból. A küldöncz, a ki ezt a felhatalmazást hozta, korán reggel érkezett Zsibóra, a mikor a báró még aludt. Tökésnek adta át a levelet, a ki, mihelyt Wesselényi felkelt, azonnal kézbesítette azt. Ám közben eltávozott onnan az alispán, a ki az utalványt volt hivatva kiállítani s ezért Wesselényi végtelen dühre fakadt. Tökést gorombán lehordta, mikor pedig ez a szidalmazást kikérte magának, vad indulattal kardot rántott és a védtelen Tökést, fia nevelőjét, összevissza vagdalta, „vérbe köpülte.“¹⁵

Elszomorkodva tudatja esetét Csereivel, ez pedig Tökés „kesergő levelét“ szintén megküldi Kazinczynak.¹⁶ Méltatlankodva, teljes felháborodással ír Cserei az esetről. Kazinczy ellenben, a ki nagy bámulója Wesselényinek, szeretné a dolgot valamiképpen elsimítani.

A történetek után Tökésnek Zsibón tarthatatlanná vált helyzete. Hogyan nevelhette volna tovább azt az ifjút, a kinek atyja az ő életére tört? Tekintélye csorbát szenvedett tanítványával és mindazokkal szemben, a kikkel társadalmilag érintkezésben állott.¹⁷

A kínos helyzet megváltoztatására legegyszerűbb módnak kínálkozott megválni szolgálatától. Ámde ismerve Wesselényi erőszakos természetét, nem merte elbocsáttatását kérni. Attól tartott, hogy ez a bárót felingerli és újabb bántalmakra ragadtatja. Feltevésének volt valamelyes alapja, mert könnyen elképzelhető, hogy Wesselényi nem szívesen nézte volna a megbántott ember távozását már csak azért sem, mert joggal tarthatott attól, hogy a szenvedett bántalmakat nyilvánosságra hozza.¹⁸

Már-már a szökésen jártatta eszét, mikor arra a gondolatra jött, hogy gr. Bánffy Györgyhez fordul tanácsért. Terjedelmes íratban fejti ki a jogtalanul szenvedett sérelmeket, id. Wesselényi erőszakoskodásait és a kormányzó pártfogását s válságos helyzetéből kivezető tanácsot kér.

¹⁵ Kardos (id. m. l. k. 72. l.) több irányban téved Tökés szerepét illetőleg. Téves amaz állítása, mintha 1801—1805 közt nevelősködött volna a zsibói udvarban s az az értesülése is, mintha a Párisból hozott eszmék következménye lett volna összezőrdülése id. Wesselényivel. Kétkedéssel fogadom azt az állítást is, hogy Tökés utóbb *marosvásárhelyi* tanár vala; legalább *Koncz* Józsefnek a kollégium történetéről írt munkájában erre a legparányibb adat sincs.

¹⁶ Kazinczy Ferencz levelezése VI. k. 504. l. Kraszna, 1809 augusztus 29.

¹⁷ Mit javasolhatok már, vagy mit parancsolhatok az ifjú bárónak? Micsoda módon vehetem őtet a jóra, vagy vonhatom el a rosztól, a melynek végbenvitelére eddig nyájas szavam elégséges volt, barátomnak nevezvén őtet. Hintettem némely jó magvakat, azok közül némelyeket a forgósél, némelyeket az ártalmas madarak ragadták el, s a mit ezen viszontagságok meg nem fojthattak, már szemmel kell nézni kiszáradni. (A kormányzóhoz intézett idézett kérvényében.)

¹⁸ Én itten törvényesen nem procedálhatok, azt látja maga Excellentiad. Hogyha elmenetelemet jelentem, fejében lévén az, hogy én minden tetteit, beszédeit tudom, oly alacsonynak gondol, hogy én azokat kibeszélem s kész lesz inkább engemet vagy főbe löni, vagy keresztül verni, mintsem elbocsásson. El kell tehát innen szökni, más ut nincs. De ez nem illik egy nemes emberhez, egy ilyen karakterű emberhez, a ki a halált is inkább kész kiállani, mintsem alacsonyságot cselekedjék. (A kormányzóhoz intézett id. kérvényében.)

Elismerést érdemel Tökésnek ez ügyben tanusított mérséklete és tárgyilagossága. Részletes feliratában minden körülményt mellőz, a mi id. Wesselényi méltatlan megvádolására engedne következtetni. Bár itt ott kítör belőle a szenvedett bántalmak fölött érzett mély keserősége, előadásában mégis megmarad mindvégig tárgyilagosságnak. Joggal feltehető tehát, hogy Bánffy György közbenjárására sikerült minden bonyodalom nélkül megválnia a zsidói kastélytól.

Fájdalmas, szomorú lehetett a megválás, de bármennyire tele volt is szíve keserőséggel, a végzet gyorsan meghozta számára a kiengesztelődést. Pár hónap múlva Wesselényi ugyanis örökre lehunyta szemét s koporsójára Tökés a megbocsátás legszebb virágából font koszorúját helyezhette, a mi Kazinczynek is végtelenül jól esett.¹⁹

Wesselényi szellemének engeszteléséről jellemző különben, hogy Kazinczy előtt Tökéssel szemben tanusított zabolátlan és igazságtalan eljárását beismerte.²⁰

Tökés ekkor Kolozsvárra jön b. Bethlen Imrének előbb fiát, ennek halála után pedig leányát tanítja. 1810 május elején azonban „*katonai állapokra készül*”²¹ s innen kezdve nyomát veszítjük ennek a derék embernek.²² Pedig sorsa érdeklődésre méltán számot tarthat.

(Kolozsvár)

Sándor Imre

¹⁹ Kazinczy ugyanis így ír ekkor Döbrenteinek: A Wesselényi halála mindent elparancsol felejteni, s hogy Tökés ur mindent el is felejt Wesselényinek, azt várom az ő szép lelkétől; *Kazinczy Ferencz levelezése* VII. k. 221. l. Széphalom, 1810 januárius 22.

²⁰ U. o. VII. k. 522. l. Széphalom, 1810 június 14. Kazinczy Csereihez: ... hogy Tökéssel igazságtalanságra ragadta szörnyősége, melyet maga is megvallott előttem is.

²¹ Zabolai Kiss Sámuel 1810 május 5-iki leveléből; u. o. VII. k. 429. l.

²² Id. *Szinnyei József* sem tud róla többet „Magyar írók élete és munkái” cz. műve (XIV. k. 458. l.) és közleménye mindössze arra szorítkozik, hogy felemlíti Kazinczyhoz intézett három levelét.

Jelentés

a Kovács Sámuel-féle pályázatra beérkezett művekről.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkári hivatala megbirálásra három pályaművet adott át. 1. *Drághy Éva esküje*, jeligéje: „Azokkal időzöm, a kik másszor voltak.“ 2. *Izra*, jeligéje: „Visszanéz a magyar“ . . . 3. *Majlát István*, jeligéje: „Bolondság töletek fejenként magyarok, Török álnok hitit meg nem gondoljátok.“

Mind a három pályamű emelkedést mutat az eddigi pályázatok színvonalához viszonyítva s *formai tekintetben* mindenik megüti a mértéket. Annál inkább lehet sajnálni, hogy a tartalom mind háromnál messze elmarad a formai ügyességtől.

Az első számú pályamű írója is elég jól versel, a választott nehéz versformát egész könnyűséggel kezeli, de tárgya semmi egyéb, mint Arany János Éjféli párbajának és Tetemre hívásának fiatalos összetoldozása. Baladának nevezi szerző a művet, de ezt leginkább a benne kétségtelenül meglevő homályossággal akarja igazolni; más egyéb igazi balladai sajátság alig van benne.

A második számú pályaművet szerzője mondának minősíti s a végén sejtethető is, hogy valamely egyébkép ismeretlen népi mondán alapul a meséje. Ez a mese annyira egyszerű, hogy semmi különösebb művészi érdeklődést nem kelt. Zalán elutása után ott maradt Izra s a pázsiton alvás közben rábukkan a magyar Tarczal, a kit elbűvöl szépségével s rövidesen férj és feleség lesz belőlük. Közben van a szerzőnek egy pár melegebb, színesebb kifejezése; az egész együtt azonban annyira naiv és igénytelen, hogy a jutalmazásnál számításba nem jöhet.

A harmadik számú pályamű szerzője, a mint már a cím is jelzi, Tinódi ismert krónikás verséből merítette tárgyát. Legelsőbb feltűnik, hogy a tárgy alakításában és a tartalom megszerkesztésében csak éppen egy fokkal szerencsésebb Tinódinál. Még jó, hogy Prini Péter esetétől eltekintett s csupán a Török Bálint és Majlát István történetét igyekezett egy egészbe fűzni, mert bizony ez is csak inkább külsőleg sikerült. Véleményünk szerint okosabb dolog lett volna megelégedni egyedül a Majlát István esetével. Ekkor elmaradhatott volna a költemény egész első része s jobban ki lehetett volna színezni és szebben ki lehetett volna aknázni a három oláh bojárral üzött tréfát, mely ennek az eseménynek természetadta középpontja s mint ilyen, nem csak szerkezeti, de költői szempontból is leginkább megérdemli érdeklődésünket.

A szerkezete tehát ennek a műnek sem tökéletes. Azonban elejétől végig érzik rajta, hogy költői lélek munkája. Nyelvezete meglepően magyaros és tömör, nemcsak megüti az irodalmi értéket, hanem annál több,

költői. Érdekes a versformája is. Páros rímű négy soros szakaszokban van írva, a sorok ilyen beosztásával:

$$\begin{array}{c} 4+2 \parallel 4+2 \\ 4+4+4+2 \\ 4+2 \parallel 4+2 \\ 4+4+4+2 \end{array}$$

A soroknak ilyen vegyítése szokatlan, de nem érdektelen. Az is fel-tűnő, hogy a rímelő sorok különböző szótag-számuak. Ez a versforma első hallásra szokatlan, de esztetikailag elfogadható, s ha benne a szerző a régi tárgyhoz régi versformát keresett és úgy állította össze ezt, próbál-kozását a legnagyobb mértékben dicsérhetjük.

Mindent összevéve, bár ennek a műnek sem tökéletes a szerkezete, mégis, mivel kétségtelenül költői lélek munkája a jutalomra érdemesnek ítéljük.

Biztatni akarjuk a jutalommal, hogy szép nyelvbeli készségét és verselési ügyességét ezentúl a tárgyválasztás és alakítás öntudatosabb művé-szetével párosítsa.

Kolozsvár, 1911 június 14.

Seprődi János
Kovács Dezső
Pálfi Márton

E jelentés alapján az E. M. E. választmánya 1911 június hó 14-én tartott ülésében a Kovács Sámuel-pályadíjat a „Bolondság töletek“ stb. jeligés pályaműnek ítélte. A jeligés levél felbontatván, abból *Trencsény* Károly, zombori felső kereskedelmi iskolai tanár neve tűnt ki.

Majlát István.

Jelige:

Bolondság töletek fejenkint magyarok
Török álnok hitit meg nem gondoltjátok.

Tinódi.

I.

Dörögnek az ágyuk Fogaras vár alatt,
Török Bálint immel-ámmal löveti a falat.
Töretné-rontaná, de ha nem akarja:
Jó barátját, fegyvertársát sujtsa le a karja?

Odafönn a várban kaczag is ám rajta
A pártütő Majlát István, az erdélyi vajda;
János király ellen bűnös gerjedelme,
Vágya úzi, hogy ő legyen Erdély fejedelme.

Szegény János király, hogy ezt is megérte!
„Eredj fiam, Török Bálint, menj, fenyítsd meg érte!”
S ez a háborusdi tart már napok óta;
S odafönn áll nagy vigalom, heje-huja, nóta.

Ha mikor a várba téved egy-egy bomba,
Vig cselédek, asszonynépek lefülelik nyomba,
S le — visszahajítják azon melegében,
Jól mulatva, hõg az ott lenn pukkan el mérgében.

Elégli a tréfát végre Török Bálint,
Egyet gondol kapja magát s Majláthoz beállít;
Lakománál éri fönn a leventéket,
„Hozott Isten, Török Bálint, — váratlan vendéget!”

„Ne láss bennem Majlát kortyondi vendéget!
Nem jöttem én ide hozzád mulatozás végett;
Királyom nevében hódolatod várom;
Máskép kövön kő nem marad ezen a rosz váron.“

„Királyod nevében? S te mondd ezt? nékem?
Hej, de máskép szólt a nőtád nem is olyan régen!
A jó öreg Jankón, hogy kacagtál szintén!
Miért különb egy Zápolya, mint te? avagy mint én?”

„Eh nem az a kérdés! Keresztapád néked;
Jóvoltából üled most is a vajdai széket;
Pártos nyakasságod törje meg a hálá,
S mint Balassa, czinkostársad, kegyelmet nyersz nála.

Ferdinándtól én is Zápolyához tértem,
Am ne hidd, hogy alázattal hajolt meg a térdem;
De, mert általláttam: kit kétfelől marnak
Miért legyen ellensége magyar a magyarnak?”

„De frigyesem nékem a török, a német;
Hisz arannyal mért hizlalnám szolgálja szerencsém?
Erdély trónja vár rám. Nem sok idő multán
Szavamra hajt vagy Ferdinánd, vagy Szolimán szultán.“

„Régi fegyvertársam, ne higyj a németnek,
Se töröknek ebhitűnek, bármint hitegetnek!
Álnok mind a kettő a legkissebb izig,
Addig magyar csak a magyar, míg magában bizik!”

— Érkezik ezenben Szolimán levele,
Míg olvassa Majlát vajda, csak elsápad bele:
„Él-e János király? Uratok, ha még él!
Én ellenem lázad, a ki kezéhez nem békél!”

„György barát, átkozott! — sziszegi a vajda —
A te gonosz praktikád ez . . . De ne örvendj rajta!
Beste csontfülűje . . . Megfizetek érte!
Élni él még Zápolyátok . . . de nincs örök élte.“

S földerül az arcza . . . Bálint jó barátom!
Szóból ért a magyar ember, igazad van látom.
Hitemre fogadom, szentül meg is tartom:
János király — uram ellen nem vonom ki kardom!”

Dörögnek az ágyúk Fogaras várában.
 Most van még csak nagy vigalom, istenigazában;
 Majlát István kezdi, száz is dörögi rája:
 „Éljen, éljen János király, magyarok királya!”

II.

Meghalt János király . . . támad a hir, terjed . . .
 Alig hallja, Majlát vajda új reményre gerjed;
 Futtatja követét, Szolimánnak írja:
 Kincses Erdélyt könnyű szerrel török kézre birja.

„Uratlan az ország. Hódol Ferdinándnak:
 Noha itten sok meghittem, más urat kívánnak . . .
 Húséges jobbágyod most ha lehetnék én,
 Meg is adnám dús adaját fejedelmi székén.

Csalfán — Izabella fiáról hirt vernek . . .
 Nem magja ez Zápolyának, fattyú-váltott gyermek;
 György barát koholta e dőre temondát.
 „Nem is nyughatsz, míg e kígyó fejét el nem rontád.”

Előbb ért Sztambulba keze a barátoknak;
 Majláth István, ten fejedre gyül majd a zsarátnak;
 Tépi a szakállát dühébe a szultán:
 „Iblisz szállott e czudarba? Azért bolondul tán?

Megyek föl Budára! Látom, föl kell mennem:
 Az a másik, Török Bálint szálla a szememben,
 Álmomban is kísért egy időtől fogva
 Hurezoltjátok ezt meg ide üstökénél fogva!”

Körültekint Majlát vára ablakából:
 Hosszú sorban az Olt partján tarka török tábor.
 Kétsége, reménye küzködik szívében . . .
 Kucsig Bali izenete szól pedig eképpen:

„Nagy Szolimán szultán fényes ábrázatja
 — Kinek nevét, dicséretét ég-föld hangoztatja —
 Feléd fordult vajda. Bő kegyelmét vedd el,
 Jöszte mára lakomára, várlak szeretettel.

Ugy is Majlát vajda rég hallom felőled:
 Hived-rabnód a szerencse, elszeretem tőled.
 Gyere, ha nem félted; érte vetekednem,
 Veled egy-két koczkát vetni nagy volna a kedvem!”

Mosolyog a vajda dőre Bali bégen:
 „Hozzad menni, koczkát vetni? Van eszembe nékem!
 Hatot-e vagy vakot . . . , melyiket kínálsz?
 Csalfa tündér a szerencse; ha csalfább e nálad?”]

Soh'se hitte a bég, ily, csuful megjárja . . .
 Péter vajda segít rajta Moldva hozspodárja.
 „Bízd csak reám meglásd: lecsalom ökelmét!
 Meghálálom nagy szultánom visszanyert kegyelmét.

Szófia beszédre az sohase hajt ám!
 Ismerem a testét-lelkét, hiszen az én fajtám;
 Velem együtt nehéz iskolában forgott . . .
 Hol nem fog a háló, nosza vedd elő a horgot.“

Három tevehajcsárt ott aranyos mezbe,
 Öltöztetnek dús kaftánba, patyolatos fezbe.
 Bégnek véli bárki bizvást, formájáru,
 Péter vajda Fogarasba Majláthoz így járul.

„Jöttem hozzád Majlát, vigyelek a béghez;
 Ha mit kezdteél, abban talán akarsz jutni véghez.
 Szándokát azonban, hogy rosszra ne véljed,
 Kezesekkel lám becsüli érdemes személyed.

Köntörfalaz a bég, s nem tudnád: miért ez?
 Szegődött bér — régi mondás — osztott koncz. Hisz értesz!
 Kettőn áll a vásár. Ha venni akarnál,
 Nyitva a bolt; gyere velem, ott lenn vár a kalmár.

Hiszen e tanácsot, nem tudom adnám-e?
 De nála van — magam láttam — császári athnéme;
 Kell-e Erdély trónja? . . . De megfizetsz érte . . .
 Ha tudná a ravasz oláh visszára mit érte!

Sok aranyom bánja, a vajdai széket
 Lám, így nyertem vissza én is. Mit az arany néked!
 Adja tudom, ontja kincses Erdély bőven
 Mít elvesztesz így a vámon, megnyered a réven.“

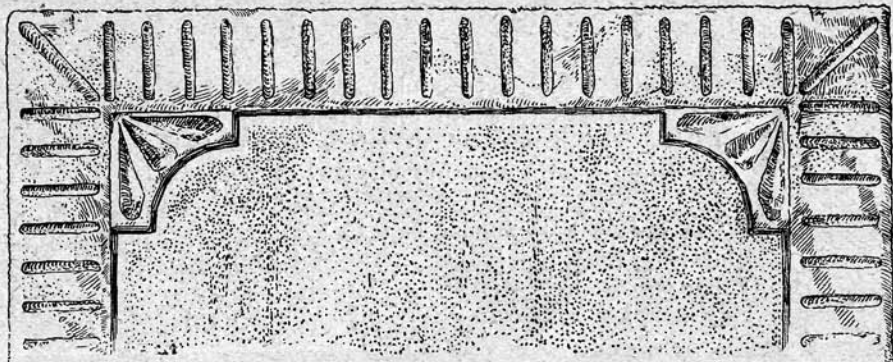
Elvakult merően a nagyravágyástól,
 Nem látta át: álszínével Péter mit palástól;
 Horgon akadt Majlát. Megy is már rohanna, —
 Meg nem tartja . . . sirathatja szép hitvese, Anna.

— Héttoronyba egy nap két új rabot hoznak:
 Török Bálint, Majlát István összetalálkoznak
 Török álnokságát sinyli mind a kettő;
 Szabadulás reményétől szívük még se meddő.

Áhitattal zendül ajkukon a zsoltár:
 Te vagy pajzsunk erős Isten, köszálunk, ki voltál,
 Mert: „Te benned biztunk eleitől fogva“ . . .
 — Holtig bizony ott sinylődött mind a kettő fogva.

(Zombor)

Trencsény Károly

A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei, 1700-ig.

(Első közlemény.)

„A 'civilisatio', erkölcsi műveltség' egyik nagy jele az: milly becsben tartjuk kedves holtaink' emlékezetét; 's a' gondolkodó temetők' minőségéből alkalmasint helyes ítéletet vonhat ki arra nézve, hogy ez vagy azon helységben, városban a' műveltség melly fokon áll.“¹

Így ír hetven esztendővel ezelőtt egy világhírt magyar utazónő, ki összehasonlítást téve a német, francia és magyar temetők közt, azt tapasztalta, hogy míg a német temetőt a gondos ápolás, a francziát a legapróbb részletekre kiterjedő csinosítás jellemzi, nálunk letöredezett sírköveket, burjánnal benőtt sírokat és nagyon kevésbé tarkított utakat találunk.² Igaza lehetett talán abban az időben az írónőnek s meglehet, hogy temetőink jó része ma is rendezetlen, de ma már sok temetőt találunk hazánkban, hol-újabbban nagy gonddal végzik a rendezés munkáját. A budapesti Kerepesi-, a zágrábi s több más sírkert mellett ma már igen előkelő helyet foglal el a kolozsvári házsongárdi köztemető is, mely nemcsak szép fekvésével, jól gondozott sírhantjaival tűnik ki, hanem — a mellett, hogy sok nagy emberünk nyugszik földjében — még azzal is, hogy a legrégebb temetők közé tartozik. Síremlékei között igen sokat találunk olyat, mely a XVII. századból való,³ de már az előbbi századból csak egy maradt reánk.⁴

¹ P: Töredékek egy magyar utazó-nő' emlékkönyvéből; *Nemzeti Társalkodó* 1840-iki II. k. 81—83. l.

² A házsongárdi temető „lutheránus“ része nálunk is a németek nagyobb fokú sírgondozására emlékeztet.

³ A kolozsvári temetőről jelent meg egy hosszabb czikk az „Előré“-ben „Kolozsvár csendes lakói közt.“ Sok érdekes adatot hoz felszínre, de inkább arra fordít gondot, hogy mennél érdekesebb köveket mutasson be. Sokkal érdemesebb munka jelent meg a *Keresztény Magvető* 1886. évf. 153—158, 217—224, 354—356. és 1887. évf. 116—120, 250—253. lapjain az unitárius hallottakról és temetkezésekről, néhai Benczédi Gergely unitárius tanár tollából.

⁴ A városban talált sírkövek közül Nagyajtai Kovács István a következők fel-

A Kolozsvár legrégebb temetkezési helye — az „emberáldozó“ agathirzek s az utánuk jövő népek temetője — a mai belváros újabb részén lehetett. A Ferencz-József-Tudományegyetem helyén és környékén talált szarkófágok és sírkövek azt bizonyítják, hogy a rómaiak arra a helyre temették halottaikat. Később, midőn a római és germán romokon a honfoglaló magyarok s utódaik lakóhelyet alapítottak s az Isten tiszteletére templomokat is emeltek, a templomok mellett lévő bekerített helyek, a czintermek mutatkoztak jó és biztos helynek a temetkezésre. A város lakosságának elszaporodásával a czintermek azonban szűkekké váltak s így a városnak arról kellett gondolkozni, hol lehetne szép, jó és a mellett az ellenséges háborgatásoktól is ment sírkeret találni. Ilyet találtak a város délnyugati, déli és keleti oldalán elhúzódó vársáncokban.⁵

De a két várfal közé való temetkezés sem tarthatott sokáig. A városnak most azzal a gondolattal kellett foglalkoznia, hogy nyílt helyen, tágas temetőhelyet szerezzen magának, hová századokig is lehessen temetni, anélkül, hogy mindegyre kísértene a temetőhely keresésének gondolata. Az 1573-ik évi februárius 3-iki végzés szerint: „a temetőhelyek rakvák“ s „a holt testek kihányásából iszonyúságok lesznek.“ Elhatározzák tehát, „hogy intsék meg lgyártó Mihályt, legyen üres a barátok kertének birodalmától“ — mely a mai köztemető helyén lehetett — mert ha nem, ők akár a fejedelemhez is elmennek, oly nagy szűkségük van a temetőre.

A temetőnyitás ügye azonban sokáig elhúzódott. De végre is az 1585-iki járvány alkalmával, a tanács — az 1585 május 12-iki közgyűlési végzés szerint — „látván Istennek ostorát, a halálozások naponként való gyarapodását és a temetőhelyek alkalmatlan voltát a sok benne fekvő testek miatt, mely szerint ahol sírt ásnak, mindenütt eleven testre találnak, együtt a felső tanácscsal elhatározták, hogy a tordai utczai kis ajtón kívül való földben, ahol most a dinnyét vetették, egy jó és tágas darab helyet szakasszanak temetőhelynek, ahová minden szegény és gazdag személyválogatás nélkül temetkezzék, mely helyet jó, örökös sövénynyel befogjanak.“⁶ Ezután, a ki czintermekbe akar temetkezni,

iratait közli: Szakmári Fazakas Jakab (1482.), Ötvös Antalné—Választó Borbára (1514.), Was Tamás (1570.), Nyirő Istók (1585.), Begreszi Bálint és neje: Vicei Márta (1607.) — Gróf Esterházy János pedig a farkas-utczai református templom padozatáról közli az 1579-ben meghalt Seres János kőfaragó síriratát.

⁵ Jakab Elek: Kolozsvár története. II. k. 224—5. I. és Nagyajtai Kovács István: Vándorlások Kolozsvár falai körül; *Nemzeti Társalkodó* 1840-iki II. k. 67—70. I. és ugyancsak tőle: Kolozsvári régiségek; a *Tudományos Tár* 1843. évf. XIV. füzetében.

⁶ Jakab Elek id. m. II. k. 347. I.

„előbb adja meg az egyházfinak a templom díjját, addig nem engedik sírt ásatni.“ A régi temetőket, a monostorit, a középkapuit bezárják és megnyitják a *házsongárdi* köztemetőt. Ezzel egyidőben „építették meg“ a hidelveiek temetőjét is. Ekkor már a sírásók számát is fölemelték a kevésnek bizonyult nyolczról éppen négyszeresére. Azt is kimondják 1585 júliusában, hogy senki sem temetkezhetik ezentúl „kőkerbe és klastromba.“ Az új temetőben felállított felügyelői állás betöltője pedig híven örökdi, hogy ne ássák a sírokat össze-vissza. „Követ emeltetni szabad, de rendetlenül ásatni sírokat nem.“⁷

A temetkezés folya rendszeren, ha nem zavarnák meg egyes körülmények. A XVII. század elején folyó háborúk miatt a nagyarányú halálozás és ezzel a sírkert szűk volta kezd szembetűnővé válni. 1602-ben a közgyűlés meghatározza, hogy „a temetésben a régi mód tartassék meg“; a nyugatiak folytatták a monostori sírkertbe való temetkezést s a keletiek a középkapuiba vitték halottaikat. Nemsokára azonban eltiltják ettől a népet, „látván, hogy mit csinálnak a templomban talált sírokkal.“ Ki-ki — ha neki tetszett — temetkezhetett a maga telkére.

Az 1585-ben megnyitott temetőbe ezután rendszeren szállították halottaikat a kolozsvári polgárok, de a közbejött járványok miatt mind-egyre szűkebbé vált.⁸

Ezért 1739-ben már új temetőhelyről gondoskodnak, mert a temető a halálozások folytán erősen megtelt, pedig a pestisben elhunytakat nem a rendes helyre, hanem a fertőző betegeket ápoló intézet, az ú. n. Lazaretum mellé hantolták el.

1783-ban kinyitják a sokáig „ismeretlen okból“ befalazott Tordakaput, a század végén pedig rendezik a temetőbe vezető utat a Bethlen bástyától a Bogdánffy bástyáig, mely utóbbi a Majális- és Petőfi-utca szegletén állt.

A temetőgondozó bizottság, illetőleg azelőtt a város, azonban ezentúl nem fordíthatott elég gondot a temető rendezésére s így történt, hogy csak a XIX. század második felében lehetett látni valami javulást a temetőben. A temetőbizottság 1885 őszén ugyanis összeszedette a hantnélküli sírköveket s közszemlére tette őket. Különösen sok XVI—XVII. századbéli kő kerülhetett elő. Közülök többet eltek örök „emlékül a multból és mutatványul a jövőnek“, hogy „illő helyen gondosan tartsák.“⁹ Ámde, hány vesztetett el, hányat használtak fel új sír-

⁷ Ugyanott, 348. l.

⁸ Hogy a járványok mennyire pusztították a lakosságot, mutatja az is, hogy az 1633-ban kiütött pestis oly sok embert ragadott el, hogy az unitárius kollégiumból „a diákok 8 órától estig sokszor minden órában temetni vannak és naponként 8—10-et temetnek“; *Keresztény Magvető* 1885. évf. 155. l.

⁹ A *Keresztény Magvető* 1885. évf. 383—4. l. — Így helyeztette el ekkor az

köveknek s hányat pusztíthattak el azóta kegyetlen kezek! Építőanyag-nak, kerítések védő oldalköveknek nagyon megfelelnek ezek az összetöredezett vén kövek. Lecsiszolt követ akárhányat láthatni. Mutatja ezt a „Mihályi János és hités társa Patai Sára (1622.)“ sírkövének példája. Kerítésvédők is vannak mindjárt a 2. keresztúton. Építésre használta például a Petőfi-utca egyik házának építője a köveket; a 26. számnál láttunk a falban egy sírkövet.

Nagyajtai Kovács István nem hitte, hogy volna ember, a ki sírkövet használ fel építésre; de néhai Incze Sámuel özvegye, építésközben talált egy sírkövet a telkén s megmutatván Kovács Istvánnak, — miután egy más követ is talált a várfal mentén — azt írja, hogy „ám-bátor e' sírirtos kövek némileg azt hagyták gyanítani, hogy valami temetőből hozattak s a várfal építéskor onnan rakattak volna ide“, nem lehetnek temetőből hozottak, mert „e' kor — a várfal építési kora — a' vallásos búzgóság kora vala nálunk.“¹⁰ Ő is elgondolkozik azonban, midőn a Szentegyház-utczában dolgozó kőműveseket az építésközben talált csontokat kihajigálni látja, hogy mi is tulajdonképpen a temető. Hiszen az már nem is nyugvóhely! A kövek széthordására jó példa az a római feliratú kő is, mit a szintén 1585-ben nyitott hidelvei ú. n. Kalandos temető“-ben nem nagyon régen találtak.

Ez a rombolás sajnos még manapság is folyik.¹¹ S ha az ember a temetőben sétálva látja, mint pusztítják nálunk a sírköveket, önkéntelenül arra a gondolatra jut, hogy a még meglevő kövek felíratainak feljegyzése nem fölösleges dolog. Így gondolkozva gyűjtöttük össze két nyáron át az alábbi feliratokat, melyeket időrendben közlünk,¹² abban a meggyőződésben, hogy vele városunk történetéhez néhány adattal hozzájárulunk.

*

A temetőben járva arra a tapasztalatra jut a sétáló, hogy még most is meglehetősen elkülönülnek temetkezés tekintetében a vallások. A zsidó temetőbe pl. világért sem engednék meg, hogy más temetkezzék, mint zsidó. A többi vallások már nem ily zárkóztak. Igaz ugyan, hogy van *lutheránus, református,¹³ unitárius, cigány temető* megkülönböztetés

unitárius egyház az 1691 augusztus 6-án elhunyt Lachovius Andrásnak, a kolozsvári lengyel unitáriusok papjának sírkövét a kolozsvári unitárius templom keleti oldalfalába.

¹⁰ Vándorlások Kolozsvár falai körül című 1840-iki id. cikkében.

¹¹ Erre nézve megemlíjtjük, hogy midőn pl. egy-egy levált sírkőről a temető alkalmazottaitól kérdezősködtünk, hogy mi történik vele, egykedvűen ezt felelték: Majd jönnek a kőfaragók s elviszik a többivel együtt tavasszal.

¹² Ezen a helyen is köszönetet mondunk *Kelemen* Lajos tanár úrnak, a miért munkánkra bízott és tanácsaival útbaigazítani szíves volt.

¹³ Hóstáti temetőnek is mondják.

temetőnkben, de azért azokba más vallású is temetkezhetik. A lutheránus temető a bejárattól jobbra fekszik. Az unitárius temető a sírkert legfelső részén terül el, míg a reformátusok temetőrésze az unitáriusokétól északfelé a kerítés mentén húzódik le.

A lutheránusok sírkertje felett elterülő helyet mágnás-temetőnek mondhatjuk, mert ott a Mikók, Bethlenek, Nemesek, Jósikák és mások temetkezési helye.

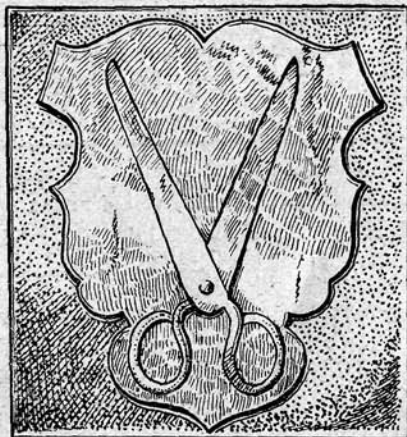
Közvetlen a zsidó temető mellett van a cigány temető, melynek egy részébe ma a katonaságban elhaltakat is temetik. Ezt valamikor „Borítza temetőjé”-nek is hívták, egy ilyen nevű cigányleányról.¹⁴

Régi sírköveinket nézegetve, nagyrésztükön igen szép jelvényeket találunk. Asztalos, szabó, szűcs, mészáros-jelvény több is látható. Szép a papok jelvénye is. Virágos jelvény is van több. E sírkövek általában elég jól megmaradtak, bár sok viszontagság éri őket. Némelyiket az idő is megviselte s feliratuk nehezen olvasható, vagy teljesen elkopott.

A sírkövek melletti hantok elhanyagolt állapotban vannak s csak néhányat kezelnek az elhunytak családjai. Pedig azok közt igen sok híres embert találunk. Temetőnkben nyugszik pl. a híres Szécsi *Seres* István ötvös, kihez Bethlen Gábor fejedelem szállott volt kolozsvári tartózkodása alkalmával; *Csanádi* Pál, az unitáriusok egyik püspöke; Apafi fejedelem tanítója, *Pataky* István; Tótfalusi *Kis* Miklós könyvnyomtatónk és ide kívánczozott *Kovácsnai* Péter „a Calvinisták püspöke” is,¹⁵ a hol a sok viszontagságot átélte *Szenczi Molnár* Albert családi nyughelye van.

¹⁴ Történetét ld. Jakab Elek id. m. III. k. 963. l.

¹⁵ A *Keresztény Magvető* 1886. évf. 355. l.

1586.

A legrégebbi sírkő az egész temetőben az, a melyik a kápolnától keletre 80—100 lépésnyire egy elhagyott sír mellett áll. Nagyon megcsontított kő, melynek felírásából ez vehető ki:

[ITT F]EKZIK IS[TEN-] | [BEN K]IS
ISTVÁNAK | [FIA] ISTVÁN HOLT
[MEG] | HÁROM EZTEND[ŐS] | KO-
RÁBAN KISAZZ[ONY] | HAVÁNAK
15 NAPJÁ[N.] | 1586.

Magassága 50 cm. Szélessége 30
cm. Vastagsága 15 cm.

1606.

A Bem tábornok híres cigányának, Salamon Jánosnak a sírjától északra, a keresztút szélén áll a második legrégebbi sírkő. Letört s így csak egy része olvasható:

.....
AZ ATIA ISTVÁN AZ VRBA[N] | EL-
NIVGOT | BÓDOGOK KIK ILI KIS-
D[E] | DEKEL EZ VILÁGBÓL KI- | MEHETNE MERT NAGY | DŰ-
CZŐSÉGET ÖREM- | ET IS NIERHETNEK. | ANNO 1606 D. 3. | MARTY.

Magassága egyik oldalon 90 cm; a másikon 78 cm. Vastagsága 15 cm. Szélessége 45 cm.

1617.

A keresztút keleti felének felső oldalán áll egy másik régi sírkő. Felső részén az idő viszontagsága megviselte, míg alól bámulatos épek a betűk. Feliratából ennyi olvasható:

... ENEK HÁROM | EZTENDEIEBEN | [AZ] ISTEN AZ BÓDO- |
GOKNAK TÁRSASÁG[Á-] | BA BEVITE 3. DE | [CE]M BRIS MDCXVII.

Magassága 115 cm. Szélessége 30 cm. Vastagsága 20 cm.

1622.

Félig ledőlve daczol az idővel a cigánytemető délnyugati szegletében egy letöredezett ereszlű kő. Sziggyártó Mihály fia József pihen alatta. Felirata:

[ITT] NVGZIK ISTENBEN | [M]OST SZIGIARTO MI- | [H]ALY
FIA IOSEPH | HOLT MEGH 14. OCT[O] | BR. A. D. 1622.

Magassága ereszszel 76 cm; a nélkül 66 cm. Vastagsága ereszszel 19 cm; a nélkül 14 cm. Szélessége 39 cm.

A mindkét oldalon ereszes kő nyugati oldalán, mintegy jelezve, hogy a Sziggyártók a neveknek megfelelő mesterséget folytatták, lószerszám van kifaragva.

1622.

Ezzel majdnem átellenben, a keresztúttól északra, tehát a temető leg-
régibb részén borzasztóan letöredezve egy fa gyökerei közt előre dőlve
találtuk *Szigyártó* Ferencz két gyermekének sírkövét.

[ITT N]VGSIK A[Z] | [VRB]AN SZ[IGIAR]T[Ó] | [FER]JENCNÉ
[KE]T | GIERMEKE..[E]T | .KE.... A | [M]IHA.... | ETH.... | NEK 6.... |
VOLT | .. ODIK | E[SZ]TENDES A. D. | 1622.

Hátán igen szép sziggyártó jelvény van, de ez abban különbözik az
előbbi sziggyártó-jelvénytől, hogy nagyobb és mély mezőbe van vésvé.
Magassága ereszszel 60 cm; a nélkül 47 cm. Szélessége 27 cm.
Vastagsága ereszszel 23 cm; a nélkül 19 cm.

1622.

Az alábbi kő a zsidó temető közelében a kerítéshez közel azok közül
való, melyeket kegyetlen kéz lekapart és kicsiszolt. Így csupán a következő
felírás olvasható rajta:

EZ V | E EZT
A KŐ NEVESBIK ... | MIHÁLYI
IÁNOS TÁR | SÁVA PATAI SÁRÁ-
VAL ISTEN JÓ VOLTÁ | [BÓL] 1622.

Magassága 88 cm. Vastagsága 28
cm. Szélessége 39 cm.

Dísz: Egy koszorúba foglalt ro-
zetta. Alatta egy nyitott könyvet tartó
kar. Erre későbbi brutális bekarcolással
egy keresztet véstek, úgy, hogy most
messziről úgy néz ki, mintha a kéz egy
szál virágot tartana.

1622.

A bejárattól számítva balra, a te-
mető közepén felül egy nagy ereszes kő van; *Szigyártó* Katáé. Felírata:

IT NVKZIK AZ IS | TENBEN SIGYAR- | TO ANDRÁSNAK | 14
ESTENDŐS LE | ÁNYA KATA HO | LT MEG SENTAN | DRÁS HA-
VÁNAK | 18 NAPIA AN- | NO 1622.

1622.

Közel van a temető balfelőli kerítéséhez *Hembsch* Gergely két leányának sírköve. Felírata:

IT FEKESZNEK GERG | HEMSCH-
NEK KET ZE | [R]ELMES LEANI KIK
AZ | VRBAN CENDESEN EL | MV-
GOTAK. KATALIN 17 | ESTEN. BORKA
ÉLT 15 | ÉVET. 1622. NOVEM. | 10.
EDIKDIE [E]ZEK | AZEOKIMVLASOK-
KAL NEK | VNK ZIBELI KESERVSE |
GEKET HAGIANAK.

Magassága ereszszel 65 cm; a nélkül 52 cm. Vastagsága ereszszel 24 cm; a nélkül 16 cm. Szélessége 35 cm.

A szöveg alatt mélyített mezőből kiemelkedő pajzson olló.

1623.

A kápolnához közel keletre fekszik *Szabó* Benedek sírköve. Kissé töredezett kő, de írása azért jól olvasható mindkét oldalán:

Elől:

[MI]NDEN TART | [O]ZÁS: NÉLK[VL] [Z]ZAIOKNP... A IDE TE-
ME | [T]ETT FEKETE | [SZ]ABO BENEDEK | [M]DCXXIII XX | BRIS
VOLT LIII | [ESZ]TENDEOS.

Hátul:

VRBANE[LH] | OTKEGE[S E] | NY ALLATP. | . LO MARTA |
[SZ]EGÉNYEN | NYOMORVA | N AKKORON | BETEGEN | HOLTAK-
NAK | . OKNAK DA . | SZORGALMATO | S LÁTOGATÓIA.

Magassága 79 cm. Szélessége 25 cm. Vastagsága 15 cm.

*

A Szabó Benedek sírkövétől délre, 50—60 lépésnyire nyugszik *Szabó* István, síremléke kettőbe törve. Felírata:

IT FEKZIK AZ IS- | ENBEN ELNIVG- | OT BOLDOGH EMLÉ- |
KEZETV FENESI S | ZABÓ ISTVÁN KIT | [IS]TEN EGGYÜTT |
N AZ O*

Tovább nem olvashattuk s így magát a követ sem mérhettük meg, mert kettőbe lévén törve, csak a sír megbontásával juthattunk volna eredményre. Idejét is csak a betűtípusból és a kő alakjáról állapítottuk meg.

* Valószínű, hogy e sírkő alatt az a Szabó István nyugszik, a ki Seres Istvánal egyidőben volt czéhmaster a szabóknál.

1625.

Nem messze a keleti kerítéstől a fölfelé vezető út jobb oldalán egy összetörött ormós sírkő fekszik, melynek feliratából — mivel egyharmada hiányzik — csak az alábbi lehetett elkészíteni. Az idő rombolása és az emberek kegyeletlensége folytán még a nevet sem tudhattuk meg róla:

... ANNIS NATA QUIESC[IT] | ... [I] TVS ASTRA TENE ... |
SVAE [...] E] TIAM QVATVOR | ... BITAVIT MORTE SOLVTA
CADIT ... | MOV METV CVRISQVE RELICTI | ... O[.]CEN[...]VIVE
IN ARCE DIES | [ANN]O DOMINI MDCXXV DIE XXIX. APRILIS.

1626.

A „hóstatí temető“-ben van jó állapotban *Hincz Mátyás* szép faragású sírköve. Jelvénye egy virágot tartó kéz. Felírata:

ITT FEKSIK HÜTÖS ÁLHA- | TATOS ÉS IO PÉLDAADÓ |
HYNCZ MATIAS KI EZ | SIRALMAS VILAGBÓL | ELE'ENEK 40 EZ-
TEN. KI- | MLVÁN AZ EO MEGH- | VÁLTÓ IESVS CHRISTVS |
NAK IGAZ ISTENNEK ELIJE- | VETELIT VARIAN MINDEN | EM-
BERT INT HOG HALÁ | LAKOR MEGHEMLÉKEZÉK | ÉS AZ EO
LELKÉNEK EOROK | BÓDOGSÁGOT KÉVANI | ON 1626.

Magassága ereszszel 100 cm; a nélkül 85 cm. Vastagsága ereszszel 20 cm; a nélkül 15 cm. Szélessége 35 cm.

1629.

A kápolna körüli rész délkeleti felében találtuk ezt a követ, mely egy ormós kőnek mintegy egyharmad része lehet. Többi részeit benn a sírgödör falában láttuk, de elolvasni egyáltalában nem voltunk képesek, mert akkor ki kellett volna venni. Ezt a darabot is két ember vette ki onnan nagy fáradsággal. Felírata:

... ON PUDICISSI[M] | ... IS CHARISSIMAE | ... BACZI
NATAE | ... O ANNO 1629 | ... IMA VIRTUTE | ... E BACZI
FILIO | ... NI GEORGII | ... EM COMMV | ... ANNO 1628.

Magassága 50 cm. Szélessége 76 cm.

1631.

A cigánytemető délnyugati szegletében, a már említett Szigyártó-féle kőtől 20 lépésnyire egy bokorban hever *Czimbalmós István* felesége, Füzesi Erzsébet sírköve. Felírata:

IT NYVKSZIK AZ | VRBAN CZIMBALMOS | ISTVÁNNAK KED-
VES | ÉS SZERELMES HÁ- | ZASTÁRSA FVZESI | ERSÉBET ASZ-
SZON | KIT AZ ISTEN ZO | LITOTT KI EZ ÁRNIÉK- | VILÁGHBÓL
1631 | ESZTENDŐBEN | TIZENHARMADIK NAPIÁN | BOEYTMÁS
HOVÁNAK.

Magassága ereszszel 68 cm; a nélkül 62 cm. Vastagsága ereszszel 21 cm; a nélkül 18 cm. Szélessége 36,5 cm.

1632.

A középső fölfelé vezető út jobb oldalán egy ösvény vezet fölfelé. E mellett áll az alábbi igen jól olvasható kő is, mely Tölcséres András hantját fedi. Felírata:

IT FEKSZIK TOELCE | RES ANDRÁS KI EL- | NVGOT AZ
VR ISTENB | EN AZ EO ÉLETÉNE | K 54 ESZTENDEOS | KORA-
BAN 1632 | ESZTENDEOBEN | SZENTGEORGII HOV- | ÁNAK I.
NAPIAN.

Magassága ereszszel 105 cm; a nélkül 95 cm. Vastagsága ereszszel 20 cm; a nélkül 16 cm. Szélessége 45 cm.

1632.

Az unitárius temető alsó részén egy szép, tiszta és csak nagyon kevésbé kopott, de kissé hátradőlő kő alatt nyugszik *Vajda* János abrudbányai bányamester. A sírkő felírata:

HIC SITVS EST PRV[D] | ENS
AC CIRCVMSPEC | TVS VIR IOAN-
NES VAIDA | De ° PPIDO ABRVGY |
BANIA MAGISTER MON | TIVM IN
° PP[I]D° QVI | FELICITER OBD ° R-
MIVIT | IN DOMINO 10. DIE IA-
NVARY ETATIS SVAE 37.

Magassága ereszszel 105 cm; a nélkül 90 cm. Vastagsága ereszszel 20 cm; a nélkül 15 cm. Szélessége 50 cm.

Jelvénye: Koszorúban szív, melyből 3 szál virág nő ki.

1633.

A keleti út jobb oldalán van *Szigyártó* Pál három leányának sírja. Meglehetősen magas, de lekopott kővükről azt tudjuk meg, hogy:

IT NIVGODNAK SZ- | IGIARTO PÁL | NAK HÁRÓM LEÁNY-
I MELLYEK | HOLTAK MEGH | 1633. EGYIK | BARBÁRA MÁS | IK
SOPHIA AZ | HARMADIK ANNA.

Magassága ereszszel 120 cm; a nélkül 107 cm. Vastagsága ereszszel 24 cm; a nélkül 20 cm. Szélessége 38 cm.

1633.

Ettől északra húsz lépésnyire találjuk *Grithi* Lőrincz uram felesége, Farnasi Erzsébet asszony síremlékét. Szép czímeres kő ez, de a koszorú leveleiből már sok lemállott. Hogy ennyire is megmaradt, azt annak köszönheti, hogy kissé előre van dőlve. Felírata:

IT FEKSIK AZ ISTENBE | [N] NYVGOT BOLDOGH | EMLÉKE-
ZETV GHRITI | [L]ŐRINCZ VRAMNAK ERKE | OLCZV S ETHIG
SERELM- | [ETES] HVTOS TÁRSA FARNASI | ERZEBET ASSONY
MELYNEK EZ | VILAGBOL VALO KIMVLÁSA | DIE 13. OCTOBRIS
ANN | O 1633.

Magassága ereszszel 115 cm; a nélkül 105 cm. Vastagsága ereszszel 20 cm; a nélkül 15 cm. Szélessége 53 cm.

1633.

A kápolnához legközelebb eső keresztút szélén az Oriold-család sírhelye mellett magas fű között áll félredőlve egy nagyon megrongálódott s egyáltalában nem mérhető síremlék. Felírata a sok csonkítás és az idő viszontagsága folytán csak ennyire olvasható:

ZOLTOT [SZENT] | MIHALI HAVÁNAK ELSŐ
NAP 1622 ÉLE[TÉ] | NEK FÉL EZTENDEIEBEN 3. FEB. 1627. SZ |
1633 DIE 31. AVG. HOLT MEG EGI KIS F[IAM] | AZ ELSŐ FIAM
ANDORKÓ KI MEGATTA | MEG/////ES KORÁBAN. ITEM DIE 18.
H///// [ESZ]TEN | DŐS KORÁBA AZ ATIA VRISTEN AZ/////OS | HIR-
VATHATATLAN KORONÁT ELVEHSSÉK MELIROL VA... | [MEN]IEI
LÁTÁSROL IRT KÖNINEK 2. RÉZÉBE AZ IO | NEKED
ADOM AZ/////

1633.

A híres Tótfalussy Kis Miklós sírjától nyugatra, sűrűn benöve fűvel egy kis, igénytelen kő daczol az idővel s bár nagyon megviselte, felírata eléggé olvasható:

ITT FFKZIK ISTENBEN | ELNIVGVAN VERMESSER | MÁR-
TONNÉ SZENTAGATA | SOPFIA AZZONIELEK | EGIVT 10 EZEN-
DÓT 3 HET | MVLT KI 1633 EZENDE- | OBEN AZ XXV. DIE |
FEBRWARIS.

Magassága ereszszel 60 cm; a nélkül 46 cm. Vastagsága ereszsze 21 cm; a nélkül 15 cm. Szélessége 36 cm.

Ettől lejjebb krl. 50 lépésnyire van egy kicsinyke kő, melyre csak ez az évszám van írva: 1636. Másik felén újabban vésett betűk.

1633.

A Szász Domokos református püspök sírjától fölfelé 100 lépésnyire egy fa tövében áll Borbély Asztalos Péter kis fiának emléke. Valószínű, hogy az akkori pestis áldozata. Az épen megmaradt kőről ez olvasható:

IT FEKSIK BORBELI | AZT[A]LOS
PETERNEK | MÁSFÉL ESENDŐS |
KIS FIA NVGVT EL AZ | VRBAN
SENTMIHAI | HOVÁNAK HARMA-
DIK | NAPIAN TETET AZ | FÖLD-
BEN SENTMI | HALI NAP ESTIN | A.
D. 1633.

Magassága ereszszel 132 cm; a nélkül 114 cm. Vastagsága ereszszel 22·5 cm; anélkül 18 cm. Szélessége 35 cm. *Jelvénye:* Pajzson ács- és asztalos szerszámok.

1634.

Lucz Mihály hároméves kis lánya fekszik abban a sírban, melynek felírata így szól:

IT FEKSIK LVCZ MIH- | ÁLNAK 3 EZTEN | DEOS SEP LEIAN-
IA KIS ANNA AZ KI | ELALVT AZ VRBAN | 1634.

1634.

A Fehérváry Antal színigazgató sírjától északnyugatra, elhagyatott helyen van a következő kő, mely szép jelvényével nagyon kitűnik.

IT FEKSIK BACZY IST- | VÁN-
NAK SZERELMES | HÁZASTARSA
EGY KED- | VES LEANIAVAL EGIVT |
AZ KIKET ISTEN SZOLIT- | TOT KI
KI EZ VILÁGBOL | ANNO D. 1634

Magassága ereszszel 116 cm; a nélkül 104 cm. Vastagsága ereszszel 23 cm; a nélkül 21·5 cm. Szélessége 47 cm.

1634.

A főút középső szakaszának jobb oldalán, Járai püspök sírköve szomszédságában van Löfflerer Joachimé. Hatalmas ormos kő, melyből már sok letört. Mindkét oldalán címerpaizs van, de a címer róluk lekopott. Bár maga a kő szinte olvashatatlanságig be volt nőve, sikerült mindkét oldalának alábbi latin felíratát kibetűzni.

Egyik oldalán:

SVB HOC TVMVLO SEPULTA ACET MEMBRA PRAES- | TAN-
TISSIMI VIRI DOMINI IOACHIMI LOFFLERERS COMPAC- | TORIS
VIRIS CLAVD IO POLITANAE FIDELISSIMI QVI FELICI- | TER- IN DO-
MINO OBDORMIVIT ANNO MDCXXIII DIE XIV. | MENSE SEP-
TEMBR. AETATIS SVAE LXV.

Másik oldalán:

FELIX IN SVAE ... HVIVS FVMVNE REQVIESCVNT | DVARUM
FILIARVM FRANCISCI CHRISTIANNA LOFFLERER | IOACHIMI
LOFFLERERS QVAE BEATE IN DOMINO OBIERVNT ANNO |
MDCXXXIII CATHARINA MAIOR NATVS IVNII | SVAE VII MAI
CARITIA MINOR NATA IX. IVLII. AETATIS SVAE.

1635.

A keleti út mellett a földből alig látszik ki Köpeczi *Beke* Miklós sírköve, melynek felírata egy neve kezdőbetűivel ékesített kezét mutató jelvény alatt a következő:

IT FEKSIK AZ VRBAN EL | NIVGOT BOLDOGH EML- | ÉKE-
ZETV KÖPECI BEKE | MIKLOS AZ KI ÉLETÉBEN | AZ CHRISTUS-
NAK HV | SOLGAIA VOLT. ELNIVGOT | 1635.

Magassága eréssel 97 cm; a nélkül 12 cm. Vastagsága eréssel 25 cm; a nélkül 22 cm. Szélessége 46 cm.

1636.

Az unitárius egyház egyik legderekabb püspökének, *Csanádi Pálnak* sírköve a kápolna háta megett, a Tömösváry Miklós sírja közelében fekszik. Hatalmas, ormós kő ez, mindkét oldalán fölírrattal. Ezek közül, a kápolna felőli könnyebben olvasható, míg az ellenkező oldal felírata, mely még hosszabb az előbbinél, nehezen betűzhető ki. Ezen az oldalon van czímere is: egy kévét tartó ember, jobb kezében bot vagy tásza szablya.

A kápolna felőli felírata:

HIC SITVS EST ADMODVM REVERENDVS ET CLARISSIMVS |
VIR PAVLVS TSANÁDI CVI POSTQAM PRIMVM IN HOC | GYM-
NASIO CLAVDIOPOLITANO PRIMA II. RECTORIS MVNVS ANNOS |
XXIV CIRCITER CVM SVMMO STVDIO SVAE IVVENTVTIS | EMO-
LVMENTO CESSIT ET POSTEA SVPERINTENDENTIS ETIAM | OFFI-
CIO ANNOS IV. SVMMA CVM VIGILANTIA PERFVNCTVS ESSET |
EX HAC MISERIVM VALLE MAGNO CVM TOTIVS CIVITATIS
LVCTV | AD BEATISSIMAM COELESTIS GLORIAE REQVIEM TRANS-
LATVS | EST ANNO 1636. 3. DECEMBRIS. AETATIS SVAE 65.

A másik oldal felírata:

PAVLE VS . . [PRAEST]ANS VIRTUTE CSANÁDI | HOC TE-
GIT INTENVIT SE VOTA PLANCEPOLIS | HIC VIR HIC ILLE FVIT
GRAVITAS SAPIENTIA CANDOR | POST HAC POTERVNT VIX RE-
PERIRE PAREM | DIVERSAS GENTE ET REGNA REMOTA PETIVIT. |
VIXIT IN ITALICIS PIVS TAMEN ILLE LOCIS | DOCTRINA TAN-
DEM SOLIDA CVMVLATVS ABVNDE | HVIC REDIT HVIC PATRIAE
COMMODA MVLTA PETENS | QVATVOR INQVE SVPER VIGINTI
PRAEFVIT ANNOS | CLAVDIANAE RECTOR NON SINE LAVDE
SCHOLAE | DVMQVE . . . REGES CHRISTI SOLERTER EPISCOPO
NEGIT | . . T PER DVODENA QVATER H. OBIVIT | SEXA-
GINTA SVAE QVINQVE ET NVMERAVERAT ANNOS | V . . E
TVNC HESIS FILA TRAHENDA SCIDIT | CVM POST SEX-
CENTOS AC MILLE TRICESIMVS ANNVS | CVRERET ET SEXTVS
MENSE DECEMBRE FLVENS | ILLIC ET HAEC FVERANT TIBI
COGNOSCENDA VIATOR | ET TANTO REQVIEM PARCE VOVERE
VIRVM.

Hossza alól 220 cm. Felül 200 cm. Magassága a fedél pereméig
3 cm. Szélessége 61 cm.

Csanádi Pál egy Alsó-Magyarországról, Csanádról Kolozsvárra lakni jött erszénygyártó fia volt, kit Csanádi Ferencz kolozsvári polgár jelességeiért megkedvelvén, örökbe fogadott.¹ A reformáció utáni században az unitáriusok úgy tartották fenn egymás között az ismeretséget és barátságot, hogy az alföldi unitáriusok fiaikat Erdélybe küldték s viszont; így került ide Csanádi is.² Örökbefogadója kitaníttatta. Olasz akadémiákat végzett s midőn hazakerült, a tordai iskolánál kapott alkalmazást. Itt igazgató, később kolozsvári tanár és igazgató, végül unitárius püspök lett.³ Püspöke csak 4 évig lehetett, mert meghalt. A „Fasciculus rerum scholasticarum“ így írja le halálát: 1636 decz. 2. Clar Czénádi [Csanádi] Pál püspököt d. u. 6 órakor a gutta megütvén, másnap déli 12 óra körül lelkét nagy nyugodtsággal visszaadta az Istennek; decz. 9. eltemettetett.⁴ Érdekes, hogy 1841-ben találták meg a Csanádi sírjára tett kis rézlemezt,⁵ rajta az elhunyt rövid életrajzával.⁶

1642.

Kecskeméti Szabó Gergely sírköve a Tótfalussyétől északnyugatra mintegy 100 lépésnyire van. A mellette álló hatalmas Rucska-féle emlék miatt alig is venné észre az ember ezt a szép faragású, de kevésbé már kopott emléket, melynek felírata a következő:

EPITA ○ PHIVM | HIC IACET GREGOR[IVS] | [S]ZABO
KECKEMETHIVS | QVAM VITAM D . . . S ET | APVD HOMINE[S]
HONE | STISSIMAM APVD DEVM | VERO GRATISSI[MA]M FE | LI-
CITER IN DOMINO OB | DORMIVIT SPIRITVM | [D]EO CREATO-
RIS CO | MMENDAVIT. ANNO DO | MINI 1642 DIE 29. M | ENSIS
MAY. AETÁTIS SVAE | 56.

Magassága eresszel 107 cm; a nélkül 90 cm. Vastagsága eresszel 21 cm; a nélkül 17 cm. Szélessége 52 cm.

Az előbbi kő tájékán egy roppant nagy fa gyökerei közt, egy pad mellett áll az alábbi töredék. Évszámot nem lehet ugyan látni rajta, de minden jel arra mutat, hogy XVII. századi. Nagyon töredékes lévén, méreteit sem adhatjuk. Felírata:

.....[N]APIAN EZ | VILAGBÓL KIMVLÉK | AZ KISSEBIK PLACZ
TA | MÁS KI HÁROM EZTEND | ŐS KORÁBAN VGIANAZ | ON HO-
NAK VIII. NAPIAN | LELKÉT ISTENNEK AIÁNLÁ.

¹ Aranyosrákosi Székely Sándor: Az Unitária vallás története Erdélyben 99. és 135. l.

² Kanyaró Ferencz: Az unitáriusok Magyarországon a 16. és 17. században; *Keresztény Magvető* 1889. évf.

³ Benczédi Gergely: A tordai unitárius algymnasium igazgatói; *Keresztény Magvető* 1889. évf. 14. l.

⁴ *Keresztény Magvető* 1885. évf. 145. l.

⁵ *A Nemzeti Társalkodó* 1841. évf. 102. lapján hosszabb cikket közöl ez alkalmából Csanádiról.

⁶ Ilyen az unitáriusok levéltárában is van róla.

1643.

A jelesebb unitárius püspökök egyike volt *Járai* Sámuel is, a ki a középút jobboldalán fekvő ormós kő alatt nyugszik.

Északi oldalának felírata:

HIC IACET ADMODVM REVERENDVS CLARISSIMVS NON ERVDITONE [PL. . .] | TE CAETERISQVE CONSPECTVS SAMVEL IÁRAI QVI HAC IN ECCLESIA CLAV | DIOPOLITANA VERBI DIVINI FIDELISSIMVS PRAECO PER ANNOS IX ECCLESIAS[TICO] | RVMQVE ET EDITVVM VIGILANTISSIMVS DISPENSATOR PER ANNOS | XI MAGNO CUM DIVINI PECVLII EMOLVMENTO FLO RVIT VIXIT ANNOS LIII | OBDORMIVIT IN DOMINO DEO PIE AC FELICITER ANNO CHRISTI SALVATORI | NATI MDCXLIII DIE XXII. NOVEMBRIS. REQUIESCAT IN PACE. RESVRGAT [AD GLORIAM.]

Déli oldala annyira kopott, hogy egy összefüggő szót sem lehet kiolvasni rajta.

Hossza alól 212 cm; felül 197 cm. Magassága 55 cm. Alsó párkánya 6 cm.

1643.

A keresztút baloldalán, a kápolna fölött egy rácsos sír mellett fekszik egy ormós kő, *Hosszú* Margité, melynek csak egyik oldaláról lehet leolvasni a következőket:

[MARG]ARITA EXIMIIS ORNATA DEO HOSSZV | ET MATRONALIS NORMA PVDITITIAE | HIC IACET IN VRNA EADEM VXOR. . AC HAVD TAM MINIMVM | EXIMIA VXORIS EXIMIIQVE VIRI | VNANIMES VIX ER . . . SIMVL PETIERE BEATAS | CAELORVM SEDES TVMBA EADEMQVE TEGIT | OBIIT PRAESTANTISS. FOEMINA MARGARITA HOSSZV | CONSORS AMPL. D. STEPH. BACHI A. D. 1643. DIE 2. FEBR. AETATIS | SVAE ANNO. XLIV.

Czímere igen szép. A czímerpajzsot körülfogó disztés pedig szinte művészinak mondható.

Hossza alól 190 cm. Felül 170 cm. Magassága 56—58 cm.

1644.

A mesteremberek jelvényei közül legszebb a kápolna feletti roppant nagy, előre dőlt és lesülyedt síremléké, mely *Werner Péter* szücsmesteré. De mivel nagyon lesülyedt, csak $\frac{3}{4}$ részét olvashattuk le:

RECONDITA HIC SVNT OSSA ET | CINERES | PRVDENTIS |
ATQVE | INTEGER | RIMI | VIRI | PETRI | WERNERI | INTER | CENTVM |
REIPVB. | HVIVS | FRATRES | HAVD | POSTREMO | ET VXOR | EIVS
FAMILIÆ HONESTISSIME | ANNE SCHIMERTINÆ QVORVM | ILLE
ANNO CHRISTI 1644 DI[E] | . . . JVNII ANNO ÆTATIS SVÆ 68 |
[H]ÆC VERO ANNO CHRISTI 1642 | [DIE] 26. ANNO ÆTATIS SVÆ |
POSTQVAM VIXISSET | ANNO

Magassága eresszel 105 cm; a nélkül 80 cm. Vastagsága eresszel 24 cm; a nélkül 19 cm. Szélessége 65 cm.

1645.

Tótfalussy Kiss Miklóson felül, az egész az útig húzódó árok szélén — igen elhagyatott helyen — van *Gyöngyösi* Gergely deák két leányának meglehetősen olvasható sírköve, mely ezt mondja:

IT FEK[V]SZIK | GEOENGOESI GE | RGELY DEAK | NAK KET
LEA | NIA CALARA | ES MARGIT KIK | ELNIVGV TAK | AZ VRBAN |
ANNO 1645 | DIE 17 ET 18. | DECEMBRIS

Magassága eresszel 112 cm; a nélkül 95 cm. Vastagság eresszel 30 cm; a nélkül 23 cm. Szélessége 30 cm.

1646.

A neolog izraelita temető közelében — a temető délkeleti felén — egy kis domb tetején, fűvel benőtt kő mutatja, hogy Szenczi Molnár Albert fia ott nyugszik. Némelyek szerint maga a sokat zaklatott költői lelkületű zsoldárfordító is ott nyugodnék; de szinte kétségbevonhatatlanná válik a régi temetkezési szokás folytán, a mennyiben a családtagokat mind egy helyre temették. Felírása, kissé megkopva s megviselve az időtől, hirdeti, hogy:

IT NIVGSZIK AZ VRBA | N MONAR SZENCZ | ZI IANOS ANNO |
D. 1646 DIE 25. | JVLY IDEIENEK 28 | ESZTENDEIEBEN | Az SIRA-
LOMNAK VO | LGEBOL KIKOLT OZ | VEN AZ SZENTEK | TARSASÁGÁ-
BAN BE | KINEK A | [B]OD OGH EMLEKEZ . . .

Magassága eresszel 81 cm; a nélkül 67 cm. Vastagsága eresszel 36 cm; a nélkül 27 cm. Szélessége 38 cm.

1646.

A főúton felhaladva, jobb kéz felől, csaknem az út szélén találjuk az első kriptá mellett, egy sírács megett a *Fodor* Gergely halottait fedő követ, melynek csak az eresze látszik ki a földből:

F. G. | FODOR GERGELY HALOTTAI | 1642 | MEGH. IRT
ESZTENDŐ . . . BAN | SZEP VIRAGH VASARN[APJA]BAN | FODOR
MIKLOS SZALLA SIRBAN | TIZENNIGI ESTENDOS KORBAN | 1646 |
NEGI ESTENDOVEL VTANNA | FODOR SOFI IS MEGHHALA |
KILENCZ ESTENDOS HOGI VALA | SZINT KISASZSONI NAP TAIBA |
CZONTIOK IT NYVGZIK AZ SIRBA | . . . EK | JOEVEL MENYORSAG.

Magassága eresszel 135 cm; a nélkül 122 cm. Vastagsága eresszel 25 cm; a nélkül 22 cm. Szélessége 64 cm.

1646.

A temető felső részén, közel a keleti kerítéshez, egy hátradőlt és igen szép címéres követ találtunk 1909 őszén, mely azonban ma már nincs meg. Felirata ez volt:

ACT. 7 | VRAM IESVS VEGYED HOZ | AD AZ EN LEKEMET.
IT NYVG | SZIGH AZ VRBAN AZ TEKINTE | TES HENRICH COLDAS
BISOF | OEF CZELL HELVETICVS ANNO | 1646 FEBRVAR.

Magassága eresszel 115 cm; a nélkül 95 cm. Vastagsága eresszel 30 cm; a nélkül 23 cm. Szélessége 60 cm.

1646.

Ha a középső út közepétől balra térő úton indulunk el, több 1600-as kőre találunk. A Krisztus-szobor alatt van az a kő is, hol a *Doboly* Mihály gyermekei nyugsznak:

IT FEKVZNEK AZ VRBAN EL | NYVGUVAN DOBOLY MIHÁLY |
NAK HÁROM SZERELMES | GIERMEKI KIK ALVTTAK EL AZ | VRBAN
1646 ESTENDOBELI | PESTISBEN AZ NAGIOBBIK KIS | ANNA KI
HOLT MEGH ELE'NEK | HE'EDIK EZ'ENDEIBEN DIE 12. | IVLY
AZ MASODIK MIHOK KI | HOLT MEG ELE'NEK HAR | MADIK
EZ'ENDEIBEN DIE 22. IVLY | AZ KIS KATA HOLT MEGH ELE |
'NEK NEGIEDIK HOLNAPIA | DIE 2. DA AVG. KIKET AZ VR |
DVCZVSEGESEN TAMASZ | ON FEL AZ VTOLSO NAPON | AZ
OROK BOLDOGSAGRA | AMEN.

Magassága eresszel 95 cm; a nélkül 80 cm. Vastagsága eresszel 25 cm; a nélkül 20 cm. Szélessége 49 cm.

1646.

Az említett úton haladva, balfelől a gödörben egy fához dőlve találjuk azt a hatalmas követ, melynek fölírását hiányosan lehet csak olvasni a mellette álló fa miatt.

IT FEKSZENEK NAGY | NAK KET HA' | . . . LEANIA AZ
E | | AZ ISTOK 4 ESZTENDŐS | KOROKBAN
HOLTAK | [MEG] KIS ANNA IS 'EMET[E] | [NE]K 6 ESZTENDŐS
KO[R] | [Á]BAN MAIVSNAK 29. | NAPIAN ISTÓK 16 NA . . | 1646
ESZTENDŐBE.

Magassága eresszel 174 cm; a nélkül 159 cm. Vastagsága eresszel 27 cm; a nélkül 23 cm. Szélessége 50 cm.

1646.

Igen jó állapotban van az a kő, mely a temető felső részének közepén áll, a Krisztus-szobor közelében, s mely a Szécsi Seres István három szép gyermekét fedi. Feketével átfestett betűi arra mutatnak, hogy a család még él s ügyel a kőre; különben vele szemben van eltemetve Szécsi Seres László hűtös ügyvéd, a család egyik sarja. Kevés ilyen kő van a házsongárdi temetőben; ez ugyanis még az elhalálozás óráját is megmondja. Fölírása, mely fölött — három kis leányt ábrázoló — dombormű van, így szól:

IT NYVGOSZNAK AZ VRBAN |
SzECzi SERES ISTVÁNNAK | HÁROM
SzEP GIERMEKI KIK | A.D. 1646. HOL-
TAK MEG | EDGIMASVTAN. BORKA, |
DIE 17. IVLY. IDEIENEK ANNO | 5
ESTVE HOA 10, ISTOK D . . | IE 5.
SEPT. IDEIENEK ANN: 7. | REGGEL
HOA 10. KATA DIE 16 | SEPT. IDEIENEK
ANNO DELEV T | AN. HOA 4 KIKNEK
AZ VR | BOLDOG FELTAMADAST AD |
GIÓN AZ OROK ELETRE.

Magassága eresszel 150 cm; a nélkül 144 cm. Vastagsága eresszel 26 cm; a nélkül 22 cm. Szélessége 22 cm.

1647.

A fenti sírkőtől nem messze — kbl. 20 lépésnyire, nyugati irányban — van a Szalay György „két szép leányának“ és Istók fiának sírhelye, egy nagy sírkő lábánál. Ki sem látszik a földből, csakis az írása. A kő eresz alatti részén két leány van kifaragva, egymással kezét fogva. Felírása így hangzik:

IT FEKSZENEK SZALAY GE[RG] | NEK KET SZEP LEANIAI
[ÉS] | FIJA AZ KIK ELNIVGOTANAK [AZ] | VRAN AZ NAGIOBBIK
BORB[ÁLA] | [ELE]TENEK 14 ESZTENDO_{ES} KOR[ÁBAN] | ZOFIKA 11.
ESZTENDO_{ES} KOR[ÁBAN] | 1647 ESZTENDO_{EBEN} ILIVS | [N]APIAN
ISTOK 8 ESZTENDO_{ES} | KORABAN 1647 ESZTENDO_{EBEN} | AVGVS.
14 NAPIAN HOLT MEG.

Magassága eresszel 130 cm; a nélkül 115 cm. Szélessége 50 cm. Vastagságát nem lehetett megmérni, mert a kő nagyon bent van a földben.

1647.

A Tótfalussy Kiss Miklós díszes sírja közelében, szerényen meghúzódba áll *Kanisai* István és felesége sírköve:

IT FEKszik | AZ VRBAN ELN | IVGVT KANI | SAI ISTVAN |
FELESEGE | VEL EGYVT | AZ KI MVLT | A. D. 1647.

Magassága eresszel 54 cm; a nélkül 45 cm. Vastagsága eresszel 20 cm; a nélkül 17 cm. Szélessége 26 cm.

1647.

Az unitáriusok temetkezési helyénél valamivel alább, a nagy gödör szélén van *Békési* Miklós sírköve. Felirata:

IT FEKszik AZ VRBAN | ELNIVGOT BEKESI | MIKLOS KIT
ISTEN KIVO_{ET} EZ VILAGB- | OL 1647 ESZTEND | O_{EBEN} ELETE-
NEK 48 | NOVENBERNEK 9 | NAPIAN.

Magassága eresszel 100 cm; a nélkül 85 cm. Vastagsága eresszel 21 cm; a nélkül 15 cm. Szélessége 38 cm.

(Kolozsvár)

Kohn Hillel és Zsakó Gyula

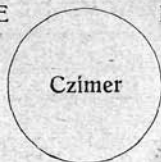
APRÓ KÖZLEMÉNYEK

A Váradai Bornemisszák címere.

Nagy Iván nem ismeri, Siebmacher hibásan adja annak a Bornemissza-családnak a címerét, melyből Apaffy Mihályné és Bánffy Dénesné származtak. Ezt a családot *váradai, borosjenői, berhidai és petrelini* előnevekkel emlegetik. Szerencsés véletlen folytán most ezt a címert biztosan megállapíthatjuk. A *magyarszováti* (Kolozs megye, mócsi járás) református templomban ugyanis, a templom északi falában, belől egy feliratos kő van, mely Bánffy Dénes feleségének, Bornemissza Katának, a templom építettségének címerét mutatja s ez néhány eltéréssel azonos azzal, a melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeum Bánffy nemzetségi levéltárának 1583-iki Bornemissza-armalisán találunk.

Magyarszovát egészen 1905-ig két külön faluból, Alsó- és Felső-Szovátról állott. A kettő közt, Felső-Szovát szélén, egy dombtetőn állott a faluk festői fekvésű középkori csúcsíves temploma, mely a hatalmas Sukyak révén a reformáció folyamán az unitáriusoké lett. Más templom ott nem is volt 1682-ig. Már I. Rákóczy Györgynek panaszolt azonban 1640-ben Szentgyörgyi Beke Dániel unitárius püspök, hogy egy Bodoki Tamás nevű alsó-szováti nemes sok hatalmaskodással háborgatja a felső-szováti templomért az unitáriusokat. Akkor a reformátusoknak ott papjuk már volt, de templomuk nem. Úgy látszik, hogy csak a Bánffy Dénesné támogatásával önállósultak¹ teljesen és ő épít az alsó-szovátaiknak templomot is, a mint ezt a durva nagybetűkkel vésett következő felirat bizonyítja:

TEKÉNTETES ÉS | NAGYSAGOS BOR | NEMISZA KATA | ASSZONY A NÉHAI |
TEKÉNTETES ÉS NAGYSÁGOS | LOSONCZI BÁNFI DIE | NES UR ÖZVEDGYE
ÉPP | ITETTE FUNDAMENTOMÁBOL | EZT A TEMPLOMOT AZ ATYA | FIV ÉS
SZENTLÉLEK ISTEN | TISZTE | LETIRE.

A. 16

82

¹ Az alakulására a magyar-szováti református egyháznál semmi adat sincs. Az egyház klenodiumai is mind a XVII. század végéről s azutánról valók.

A feliratos kő alján barokkos paizsban koronán könyöklő félkar három tollat tart. A címerkép a sisakdíszben ismétlődik.

A címer kétségtelenül a felirat és a templom készítettőjének, Bornemisza Katának a címere.

Csaknem teljesen ugyanezt a címert találjuk már most Bornemissza László és fiai 1583-iki címeres levelén is, melyet Báthory István Krakóban, 1583 januárus 4-én Bornemissza Lászlónak Váradról, ki őt még erdélyi fejedelemségében híven szolgált, fiaival Jánossal, Pállal, Lászlóval és Dáviddal együtt adott. Az armalis megemlíti, hogy a címerszerzők addig is nemesek voltak, de okleveleik az idők viszontagságaiban elvesztek. A címerben arany kartusba foglalt fekete paizsban arany ruhás, ezüst hajtókás kar kezében három egymástól elhajló, fekete sástollat tart. A koronás *harcsi* sisaknak díszje a paizsbeli arany kar, hajtóka nélkül, előtűnőleg; kezében a három fekete sástollal. A takarók fekete-arany színűek.¹

A címeres levél és Nagy Iván (II. 179.) adatait összevetve, már most a következő leszármazási táblát kapjuk:

Bornemissza László			
Váradon lakik. 1583-ban címert kap.			
János	Pál	László	Dávid
1583	1583 1633-ban	1583	1583
jenői kapitány.			
Zsuzsa	Anna	Kata	
Kemény Boldizsárné	Apaffy Mihályné	Bánffy Dénesné	
† 1657			

Ebből világos, hogy Bánffy Dénesné a címerszerző Bornemisza Lászlónak unokája volt s ezen a réven került számos Bornemisza oklevéllel a Bornemisza címeres levél is a Bánffy-Jevéltárba. A geneologia és az említett két példa alapján bizonyos az is, hogy a Várad Bornemisszák címere az, a melyet a címereslevél után Sebestyén József rajzában képen is bemutatunk. Az armalis és a magyar-szováti református templom címerében levő eltéréseket illetőleg tévedést, részben a címerhasználat útján beállott bővülésnek, részben annak tulajdoníthatjuk, hogy a kőfaragó, ki a szováti fel-iratot és a címert készítette, nem volt heraldikus.

(Kolozsvár)

Kelemen Lajos

¹ Sebestyén József címerleírása. A három tollat egymástól elhajlónak írja elő az eredeti címereslevél is.

Arany „Toldi szerelmé”-nek forrásaihoz.

György Lajos az *Erdélyi Múzeum* ez évi júniusi füzetében a sírablás jelenetében fellépő két tolvaj nevének kölcsönzését magyarázza. Szerinte a *Genovéva* című népkönyvben szereplő *Heinz*-ből *Hincz* és *Kuntz*-ből *Kuncz* lett. Ezzel szemben más magyarázatot is lehet adni. Kleist Henrik 1810-ben megjelent „Michael Kohlhaas” cz. tizenhatodik században játszó gyönyörű elbeszélésében ugyanis a főhóst lovaitól megfosztó rablólovagnak két rokonát és czinkostársát — egészen úgy, mint Aranynál a két tolvajt — *Hinz*-nek és *Kunz*-nak hívják. Később ez a két jól összecsendő név *Hincz* és *Kuncz* szólássá vált, épp úgy, mint Péter és Pál, vagy Pál és Virginia Tieck Lajosnak „Der junge Tischlermeister” című 1836-ban menjelent nagy novellájában már csak mint szólás szerepel ez két név és nem mint szereplő személye neve. Ennélfogva, ha a Kleisttől való névkölcsönzés, kinek művét Arany épp úgy olvashatta, mint a „Genovévá”-t, tetszősebbnek nem látszik is, Aranynak igazán semmi oka nem volt e nevek elferdítésére és valószínűleg emlékezete sem csalta meg, mint György azt latente feltételezi. Arany e neveket hallomásból és Kleisttől is vehette s a fentiek alapján a névferdítésen alapuló magyarázás tarthatatlan.

(Budapest)

Dobóczy Pál

Adatok a magyarországi latin szókincshez.

Azt hiszem, mindnyájunk kötelessége kódexeink és okleveleink szókincséből legalább szemenkint gyarapítani Bartal nagy szótárának¹ anyagát s ezért ezúttal magam is az alábbi két adattal járulok hozzá:

1. A glosszákat tartalmazó híres *Gyulafehérvári codex* fol. 128^a col. I. 11. sorában rendelkezik a barátok provinciálisra, hogy N. jelöltnek adassék a „*capero*”, „*eidem imposito caperone*”. A *capero* szót Bartal nem említi, Du Cange azonban tud róla (*capero* = *caparo*). Jelentése körülbelül annyi, mint a *csuklyáé*. Eredete a román nyelvekben otthonos *capa*-ban keresendő.

2. Egy ismeretlen eperjesi mester 1638 szeptember 15-én Medgyesi Pálhoz, öreg Rákóczy György udvari papjához írott levelében egy kalendáriumról tesz említést, melyet „*inter plures occupationes bizony csak cursim et per hamaritudinem*” fordított deákból.² Ezt a magyar töből képzett latinos „*hamaritudo*” szót Du Cange természetesen nem ismeri, de Bartal sem tud róla.

Míg a „*capero*” a magyarországi latinság vendégszeretetének tanúsága, a „*hamaritudo*” e latinság merészségét bizonyítja.

(Gyulafehérvár)

Dr. Szentiványi Róbert

¹ Bartal: A magyarországi latinság szótára. Budapest, 1901.

² A levelet az erdélyi káptalan levelesháza őrzi (1418. sz.) Hibás szedésű teljes szövegét ld. a „Közművelődés” 1911. évi 32. száma 5. l.

Sztripszky Hiador: *Az erdélyi halászat ismeretéhez.* (Régi és mai halastavaink.) Kolozsvár. Gombos-nyomda 1908. 8-r. 94 lap.

Sztripszky Hiadornak ez a munkája régebben jelent meg. Ha évek múltán mégis foglalkozunk vele, ezt főleg azért tesszük, mert évekig hiába vártuk, hogy folyóiratainkban komolyabb bírálat foglalkozzék vele. Pedig mint alapvető és úttörő dolgozat, figyelmet és elismerést érdemel; de reá kell mutatnunk hibáira, hiányaira s tévedéseire is, hogy a további kutatás azokat figyelembe vehesse.

A szerző célja — előszava szerint — az volt, hogy az *Erdélyi Halászat Könyve* megírásához az anyagnak legalább egy kis részét, a történet-földrajzi hátteret, ebben a vázlatban összehozza.

Az erdélyi medencze orografiai és geológiai vázlatát nyújtva, *perem-és medencze-tavakat* különböztet meg. Az utóbbiak zöme a Mezősége jut s a halászat szempontjából igazában csak ezek fontosak. Az erdélyi medencze környező-hegységeiben különböző módon képződött peremtavak halban szegény vizek. Némelyiknek nincsen is hala. Mégis a szerző 40 perem-tóval 27 lapon foglalkozik, míg az általa felsorolt 236 medenczetónak csak 32 lapot szentel. Ez a nyilvánvaló aránytalanság azért feltűnő, mert mindannak, a mit a peremtavakról ír, a *Surian* és *Gyilkos-tó* adatainak kivételével mondhatni semmi köze sincs a halászathoz. A szerző ezeknél alig is szól könyve ezen tulajdonképpeni tárgyáról. E helyett idegen mezőkre kalandozik s az Erdélyi Szász Kárpát-Egyesület Évkönyvei, s Orbán Balázs és Benkő Károly után a peremtavak népregéivel pótolja halászati adatai szegénységét vagy hiányát. Ezt ismét nem hibáztatnók, ha egész munkáján végigvonuló tervszerűségnek bizonyulna. De hogy mennyire nem az, elég arra hivatkozni, hogy 236 medenczetó közül csupán a két Küküllő vízkörnyékének hat székelyföldi taváról adja elő az Orbán Balázs által összegyűjtött regéket s ezen kívül még csupán a mezőségi záhi tó Kőváry László által ismertetett mondáját érinti. A többiről nem tud; holott a medenczetavak egy részének is vannak regéi, mondái és hagyományai, nevüknek sok helyen van népetimológiai magyarázata. Ezek gyűjtésére a szerző figyelme azonban nem terjedt ki. Megelégedett a mások által összegyűjtött kész anyag hézagöltő felhasználásával s lapokat tölt meg olyan anyaggal, mely más téren értékes, de a halászathoz semmi köze sincs és könyvéből nyugodtan elmaradhatott volna.

A halomvidéki vagy medenczetóknál a szerző igen szép történeti anyagot gyűjtött össze. Maga mondja azonban egész őszintén, hogy a hajdani Erdély rendszeres halastó-gazdaságának igazi méreteiről „ez a vázlatos kísérlet korántsem tud megfelelő képet adni.“ (68. l.) Munkájának ez a része a legértékesebb, bár távolról sem oly gondos, a milyennek a *Földrajzi Közleményekben* egyik ismertetője hiszi.¹ Különösen sok a hiánya.

¹ Cholnoky: Földrajzi Közlemények 1908. évf. 212. l.

Ennek egyik oka az, hogy Sztripszky még a tavakban egykor nagyon gazdag Mezőségen sem végzett rendszeres, tüzetes kutatást s a legnagyobb tavakon kívül, a helyszínen nem járt. A másik ok az, hogy történeti anyaga s kivált különben értékes halászati okmánytára, helyesebben repertoriuma (84—94 l.) összeállításánál is megelégedett a könnyebben összeíjtható, és a tárgymutatókban megtalálható anyaggal. Új levéltári adata nagyon kevés van. Pedig csak az Erdélyi Nemzeti Múzeumban letétbe helyezett családi levéltárakban, hol a szerző csupán szórványos kutatást végezt, igen sok és becses halásztörténeti anyag van. Ennek kiaknázásához azonban ismét rendszeres, türelmes, kutató munka kell, a melyet a szerző nem végzett el. Az a kutató, ki e helyszíni és levéltári kutatásokat rendszeresen és lelkiismeretesen el fogja végezni, tavat is, történelmi adatot is legalább még egy annyit mutathat ki, mint Sztripszky Hiador.

Munkájának hézagait egypár adattal pótolhatjuk. Néhány tévedését kiigazítjuk.

1. A Kiszamos vízgyűjtő területén Sztripszky említi *Szentmihálytelkét* s nagyjában arra a következtetésre jut, hogy az a falu, melynek egy 1485-beli oklevél halastaváról szól, valószínűleg a Mezőség keleti felében lévő Szentmihálytelke volt. De Kolozsmegye nyugati részében, a Nádas-patak vízgyűjtő területén is van egy Szentmihálytelke,² s a szerző erre is gondol. Tény, hogy ennél a falunál is volt tó, bár a szerző ezt nem tudta. Gátja a falun alól mintegy kilométernyi távolságra Magyarzentpál felé az egész völgyet átfogta s tekintve a töltés magasságát, vize akkor minden valószínűséggel Szentmihálytelkéig fölnyúlt. Az 1485-iki oklevél Szentmihálytelkéje mégis a másik, mert a Harinai Farkasoknak, kiket az oklevél említ, abban és annak a környékén volt birtoka. Ez azonban nem a Kis-Szamos víz-környékéhez tartozott.

Kolozsvár tavai közül a *Kukori-tó* fekvését Orosz Endre egy cikkében megállapította.³

Kolozson a szerző 1469—1575 közt négy halastóról tud. Ezekon kívül a város 1718—61-iki törvénykezési jegyzőkönyvéből ki lehet mutatni a *Füzes-tó*,⁴ *Malmos-tó*,⁵ *Katalin-tója*,⁶ *Főző-tava*⁷ és *Darvas-tó*⁸ létezését. Ezek közül a Katalin-tója 1693-ban az unitárius egyház tulajdonában volt s abban az évben kizakarításáról intézkedtek.⁹

Szovát azon tavai, melyeket Sztripszky Kolozsmegye 1844-iki térképe után ismer, megvoltak már a középkorban is. Az Erd. Nemzeti Múzeum Sucky-levéltára adatokat tartalmaz reájuk. Az unitárius püspöki vizitációk jegyzőkönyve 1693 április 13-ról megemlíti itt az *Egyház tava*t, mely a „*Sucky urak tava*“ végében volt. Helyét ma is így nevezik. A falun felül volt; míg a Suckyak tava hosszan a falu mellett húzódott el. Ennek gátja mintegy negyedszázaddal ezelőtt, egy nagy vízálláskor elszakadván, a két tó vize elfolyt.

Bonczhidánál Sztripszky nem említi tavat. A Bánffy-levéltár adataiból kitérjük, hogy ott a XVIII. század előtt *Kapus-tó* nevű hatalmas, terjedelmes

² Legújabbban Nagyszentmihály.

³ Az Erdély 1910. évf. 178—80. l.

⁴ 1722 okt. 2. és 1724 máj. 9. ⁵ 1723 ápr. 30. és 1726 eleje. ⁶ 1723 nov. 4.

⁷ 1724 márcz. 24. ⁸ 1744 márcz. 8.

⁹ Az unitárius püspöki vizitációk jkve 1693 április 12-ről 109. l. Az unitárius vallásközönség levéltárában Kolozsvárt.

tó volt. *Kályán* határában a XVII. század végén az unitárius egyháznak tava volt. Itt jegyezzük meg, hogy a kötelendi patak völgyében az ú. n. Kályáni vám helyétől mind Kötelend, mind Szovát felé több tó-gát ma is tisztán megállapítható.

2. Az *Aranyos vízgyűjtőjében* nem említi Sztripszky a *ma is mint-egy 15–20 hold területű bágyoni* tavat, melyben jelenleg is halászat folyik. Idé tartozik a lefolyástalan *szindi*-tó is. A *túri* tóról Sztripszky adatai kiegészítéséül megemlítjük, hogy 1578-ban gátszakadás miatt Tordára zúdult vize ott rendkívüli rombolást okozott.¹⁰

3. A *Maros vízrendszerénél* a szerző Fráta tavaiból egy 1413-iki oklevél *Büddös*-tóját ismeri s csak említi, hogy Kolozsmegye 1844-iki térképén a Frátai-patak mentén három tó van feltüntetve. A Suky-levéltár adataiból Frátáról 1479–1577 között a *Silad*-tó, *Gyerő*-tava és *Nagy*-tó neveit ismerjük meg. Az oklevelek alapján a helyszínen azt is meg lehetne állapítani, hogy melyik hol volt.

A *méhesi*-tavat 1643-ban a szerző által ismert forrásokon kívül említi Haller Gábor naplója, s ugyanő följegyzi, hogy 1640 augusztusában a Nyárad melletti *Fintaházán* egy haltartó ásatásához kezdett. A *körtékapui* halastóról a szerző által idézett forráson kívül szó van a *Történelmi Tár* 1885-iki folyamában is.

A könyv kisebb tévedéseit csak egyszerűen felsoroljuk, kijavítjuk, néhány hiányát pótoljuk. Így a *csikszenttamási*-tó (24. l.) nem a peremtavak, hanem az Olt vidékének haltartói közé tartozik. *Pókakeresztúron* (58. l.) nem hatalmas méretű halastó, hanem csak kerti haltartó volt s vize nem a Szentannai (régebb Lekencze-) patakba, hanem az attól több mint 10 kilométerrel fennebb torkolló Sárpatakba folyik. *Tófalván* (59. l.) a tó gát-lások helye meg van ma is. *Marosvásárhelyen* a Bodontorok halászhelyen kívül a XVII.—XVIII. században a szabóczéheknek külön halastava volt. *Koronka* halastava, helyesebben a Toldalagi grófok ottani haltartója ma is meg van.

A Maros vízterületéről nem említi a szerző a Magyarói (Maros-Torda megye) *Szarvas*-tót, melyet XVI. századi levéltári adatok emlegetnek, továbbá a *Buzásbesenyő* alatt állott tavat, melynek nagy gátja majd a kerellőszentpál—besenyői útig ér. Mellőzi az *iklandi* tót, melyet még ezelőtt félszázaddal halásztak s helye és gátja Mezőiklandnál jól látszik. Végül kihagyja *Szászsebes* tavait, melyek a város falai alatt terültek el. A két Küküllő vízkörnyékének halastavai közül megemlítjük a még az Erdélyi Halászat Ismeretéből hiányzó *fiátfalvi*, *sövényfalvi* és *adamosi* (Buda-tava nevű) volt haltartókat, melyek különben halászat szempontjából kis jelentőségűek voltak.

A tavak összes területének feltüntetésére pedig ideiktatjuk a *Kolozsvári Közlöny* 1860. évfolyama (248. l.) azt a hivatalos összeállítás után közölt adatát, hogy akkor még Erdélyben a tavak összes területe 4037 hold volt. Ezt azért látjuk szükségesnek megemlíteni, mert Sztripszky a tavak területéről kevés adatot közöl s terjedelmüket holdakban csupán a czegei tónál s ott is helytelenül adja. Sőt a legnagyobb mezősegi tavak felsorolásánál naivul megjegyzi, „hogy mily területet borít el ez a víz holdakban, azt

¹⁰ A Történelmi Tár 1880. évf. 644. l.

csak a telekkönyvi hivatal tudná megmondani.“ (34. l.) A legszélesebbnek állított *bándi*-tót — mely különben nem a legszélesebb — egyszer 600 méter, más helyen 2 km. szélesnek mondja. (V. ö. 34. és 56. l.) Végül térképet nem ad, sőt látszik, hogy följegyzései s könyve készítésénél a térképet többször meg sem nézte, mert különben nem folytatná pl. a Peres-patakot a Nyárád helyett, a torkolatától valami 40 km. távolságra fekvő Görgénybe. S nem írná, hogy az apahidai Darvas-tó vize a kötelendi patakba megy, mert annak a tónak nincs lefolyása. Nem írná, hogy a Lucz Régenen alól s a Harczói patak Kisfaludnál ömlik a Marosba, mert bármelyik katonai-térképről láthatta volna, hogy ezek pontatlan vagy valótlan állítások.¹¹

Az erdélyi halászat történetéből című fejezetében a tavak keletkezésével és dugásrendszerével foglalkozva, felületes általánosítással mondja a mezőségi tavak dugásait, czéljukon kívül berendezésküben is teljesen azonosnak a dunántúli pátkai tógát római eredetű dugásával. A különbség élesen kitűnik a szerző által idézett pátkai gát s a mezőségi tógátak általa adott leírásaiból magából a szerző könyvéből is. (69—70. l.) A mezőségi tavak átvágott töltésében a kőépítkezést tudunkkal sehol sem állapította meg senki. Ezen a téren még sok megfigyelés, mérés, rajz kell. Ilyeneket a szerző nem csinált s nem közöl. Pedig ezeket éppen úgy el kell végezni, mint a tavak és tóhelyek térképezését s legalább az összes medenczetők összefoglaló tervrajzának megkészítését. Egyebekben ez a szakasz sovány adatai mellett is a könyv értékes fejezete.

Az utolsó fejezetben szól a halászat jelentősége megcsappanásáról s a tavak pusztulásáról is. Kár, hogy a legutolsó idők tópusztításairól nem tud és nem ír semmit, pedig ezekről az 1885—86. évi kolozsvári napilapokban elég adatot találhatott volna. A pusztítás okául helyesen jelöli meg a földéhséget S itt ki kell fejeznünk, hogy a *Földrajzi Közleményeknek* e könyvről írott ismertetése igazolhatatlan föltevést koczkáztat meg, midőn a Mezőség gazdasági és tóviszonyainak megváltozása okát a latifundiumok kifejlődésében és a pásztorkodó oláhság levonulásában keresi. Hiszen a Mezőségen soha annyi és oly nagy latifundium nem volt, mint a középkorban s ez a tavak fénykora. Ma is a még megmaradt tavak, rendesen egy-egy nagyobb birtok tartozékai, hol a tulajdonosnak halat, barmának vizet, s a rajtuk lévő malommal lisztet és malomvámot szolgáltatnak. A Mezőség oláhságának zöme pedig csak az utolsó három században került rendre mai lakóhelyére. Ez az igazság éppen az Erd. Nemz. Múzeum családi levéltáraiból faluról-falura s úgyszólván családról-családra kimutatható. Ennek az oláhságnak azonban a tavakkal semmi köze sem volt, mert ez csak jobbágnak költözött magyar földes- és tóbirtokos urai földjére s már nem pásztorkodó, hanem földműves települő volt. E mellett a tavak csak tovább is tavak maradtak s legtöbbjük csak a múlt század gazdasági átalakulásai következtében pusztult rendre el.

Általában az egész munkának érdeme, hogy az erdélyi régi halászat érdekes és fontos kérdésére a figyelmet fölhívja s az adatgyűjtést megkezdi. Ezért hiányai mellett is értékes. Ismételten is nyomatékosan ki kell azonban fejeznünk, hogy tárgyát távolról sem meríti ki s az előtt, ki az Erdélyi Halászat Könyvét megírja, különösen sok helyszíni és levéltári kutatás áll, mert Sztripszky csak a dolog könnyebb felét csinálta meg.

(Kolozsvár)

Kelemen Lajos

¹¹ Munkája 57., 58., 59. l.

Marc Rosenberg: Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage. Einführung. Frankfurt am Main. 1910. Ivrétü 136. lap.

A karlsruhei technikai főiskola tudós tanára, az ötvösművészet leg-alaposabb ismerője, kinek „Der Goldschmiede Merkzeichen“ című 1890-ben kiadott munkája egész Európában méltó elismerésben részesült, ifost tanulmányait rendszeresen ismertető nagy vállalatba fogott, melynek első része nem régen jelent meg remek képekkel illusztrálva.

A mily készséggel hajlunk meg a kiváló szerző nagy tudása, bámulatos szorgalma és alaposága előtt, éppen olyan elismeréssel adózunk neki azért, hogy műveiben mindig nagy szeretettel emlékszik meg a magyar ötvösség emlékeiről is, a mihez — sajnos — mi magyarok éppen nem vagyunk szokva.

Mostani művében az ötvösművészet technikai részével foglalkozik négy fejezetben.

Az *elsőben* az arany és ezüst előteremtéséről: az aranymosásról, a bányászatról, a bányászokról és a nemes-fémek természetéről mond el igen tanulságos dolgokat. Mindezt nagy történeti anyag alapján végzi s többnyire az ötvösség köréből vett képekkel kíséri. Így a többi között bemutatja a híres fraknói zománcozott serleget, melyet a bányászok életéből vett jelenetek díszítenek; a selmeczi múzeumból pedig két bányászszekőt (9., 24. és 25. ábra).

A *második* részben az arany és ezüst ötvözéséről szól szintén történelmi alapon. Kifejti a próbák különféle fajait: a tűzpróbát, melynek jele szerinte az ötvösműveken előforduló fűrészvonal (Ziselierstich) és szól a kövön való próbáról, a választóvíz és a próbatűi használatáról. Így jut el kedves témájához: az ötvösbélyegek és jegyekhez, melyeknek eredeti rendeltetése nem más, mint a város, a czéh és az ötvösmester nyilvános kezessége az ötvösmű finomságáról. Kiváló fontosságot tulajdonít az u. n. város- vagy hitelesítő bélyegeknek, ezek közül 138-at be is mutat; köztük van Budapest, (helyesebben Buda) Kassa és Selmecz jegye. Bemutat továbbá 48 db. mesterjegyet is, melyekről azt mondja, hogy nevesebb ötvösök ismertető jelei, köztük találjuk Sebastian Hannét is. Megemlíti röviden a czéhek ellenőrző tábláit is, melyekbe a czéhbeli ötvösök jegyei voltak sorba beütve. Ilyen táblánk nekünk is van egy: a szebeni.¹ A nürnbergi ötvösöknek fönmaradt kézirat mesterjegy-lajstromát hasonmásban mellékel.

A *harmadik* részben régi metszetek, leírások nyomán az ötvösműhelyt mutatja be. Tudjuk, hogy a hazai ötvösczéhék pecsétjei legnagyobb részben szintén nem egyebek, mint egy-egy ötvösműhely miniatüre metszetei, melyben többnyire Eligius püspököt látjuk trébelő kalapácsoskal mívelni. Van azonban egy másik, nagyértékű emlékünknél is, mely szintén ide tartozik, t. i. a brassói ötvösczéh ezüst behívó táblája, melynek mindkét oldala egy-egy ötvösműhelyt ábrázol, dolgozó mesterek, legények és tanulókkal, sokféle műszerrel,² a mit azonban Rosenberg nem ismer. Ezután részletesen ismerteti az ötvösök eszközeit: az olvasztó kemenczét, fujtatót, a tégelyeket, fogókat, üllöket, kalapácsokat s más egyebeket.

¹ Ismertetem az *Archeologiai Értesítő* XXX. k. 407—419. l.

² Leírva *Arch. Értesítő* VII. k. 393. l. és a *Kiállítási Lajstrom* III. k. 172—3. l.

Végül a *negyedik* részben a forrasztásról és a kapcsolás más egyéb módjairól értekeznek s bemutatja a forrasztó eszközöket, a szegezés (Nieten) és a csavarral való összefoglalás különféle formáit. Itt hivatkozik és képen is adja a pusztabakodi aranykarperecz rajzát. Befejezésül szól az aranyozás többféle technikájáról, különösen a tűzaranyozásról és a galvanizációról.

Rosenberg ez érdekes munkáját olvasva, tanulságul még csak két dolgot említünk fel. Egyik az, hogy mint minden művészet, az ötvösség is nemzetközi, tehát nemcsak az eszközök, hanem a kivitel is az egyes korszakokban jóformán minden európai országban egyforma s legföljebb apróbb sajátságokban, módosításokban, egy-egy technikai vagy díszítő motívum nagyobb kultiválásában nyilvánul meg a nemzeti elem. Innen van az, hogy a legtöbb esetben a feltalálás, a kezdet, az *origo* kérdése eldöntetlen s mondjuk ki bátran: eldönthetetlen is. A másik az, hogy nekünk is végre valahára meg kell mozdulnunk s ne várjunk addig, míg egy külföldi ember fogja megírni a magyar ötvösség történetét, hanem minél előbb rakjuk le egyes monografiákban az alapot, melyen egykor a rendszeres, összefoglaló történet fölépíthető legyen!

(Brassó)

Dr. Gyárfás Tihamér